

munka

kulturbeszámoló szerkeszti: kassák lajos

49. szám tartalomjegyzéke: háboru, háboru (kassák lajos) ● emlékezés weltner jakab-
ról ● a fasiszta pedagógia dokumentumai (közli h. e.) ●
alkotó szocialista társadalomtudományt (j. l.) ● az aktuális tolsztoj-probléma (gró lajos)
● a festészet fejlődése cezannetől máig (peterdi gábor) ● szocializmus és pszichológia
(hort dezső) ● kun zsigmond: a világgazdasági válság (hajdu jenő) ● szomorú dezső:
emberi kis képeskönyv (murányi-kovács endre) ● szenes piroska: egyszer élünk (bánáti
oszkár) ● májusi fák (keleti jenő) ● címlapon peterdi gábor rajza ● szöveg között: major
henrik rajza szomorú dezsőről ●

1936 május VIII évfolyam 49 szám

Reflexiók

Április 2... Jegyzeteket készítettem egy megirandó Petőfi-tanulmányhoz. Nagyszerű munka ez így a koratavasban, hiszen Petőfi ugyanolyan szeszélyes ember volt, amilyen szeszélyes ez az idő. Nyersen viharzott és reménytelenül elszomorkodott, káromkodott és imádkozott majdnem egyazon pillanatban — ugyanúgy, ahogyan most április teszi: az előbb még ragyogott a nap s most jégesővel veri az ablakomat. Lejegyzem a párbeszéd néhány mondatát, amely akkor hangzott el, mikor Petőfi gróf Teleki Sándorral személyesen megismerkedett. Így kezdi a költő:

— Ön az első, eleven gróf, akivel beszélek.

— Hát döglöttel beszélt-e?

— Az magam is voltam komédiás koromban.

Valóban kedves ismerkedési forma. Ezek a pillanatok egyszerre felvillantják előttem Petőfi kamaszos szeleburdiságát, pórias vakmerőségét és magabiztos öntudatát. Szinte látom magam előtt a növendék embert és jólesik éreznem az idő háborgását a falakon túlról. Nem tudom mi lesz a tanulmányból, de jókedvvel készülődöm neki: mintha egy nagy erdei tisztáson köszálnék, ismét nap süt fölöttem, szaglik az esőtől áztatott föld s közben, ahogyan Petőfi mondja:

Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű,
De oly tiszta is, mint a puszták harangja,
Melynek csengése a rónákon keresztül
Vándorol s a világ zaja nem zavarja.

Estig dolgoztam, aztán elszedtem egy koncertre, ahol modern költők verseire komponált modern zeneszerzők műveit énekelték modern énekesek, nők és férfiak. Köztük Basilides Mária is, akit az egyik komponista, mint az új dalok szent asszonyát üdvözölte. És zengtek a dalok, az énekesek szinte lobogtak az ajándékozás örömeiben és a megajándékozott hallgatóság mélységesen megilletődött a mindennapinál teljesebb és boldogabb élet érintésétől. Maga a nagy élet zengett fel a teremben, holott, milyen csodálatos, majdnem minden dal az ős-ről, az elmulásról, a jó halálról szólt. Talán csak az én egyik kis versemre komponált muzsika hirdette ki így a boldogságot:

Te csak élj vidáman! Élj s ha aludni térsz meg,
madár daloljon és virág nyiljon ablakodban.

Tetszett a hallgatóságnak, talán megérezte benne a szerelem vérbőségét, a tavaszi erjedést, a boldog életoptimizmust — de azért úgy láttam, hogy az ősz, a fáradtság és halál dalai még jobban tetszettek. De miért van ez így? kérdeztem magamtól. Miért, hogy az egész művészetünk ilyen halálszagú? Ez az általános korhangulat. Igen, igen. De hol van a költő, a zenész, a festő, az alkotó ember, aki szembefordulna ezzel a halványlila lelki ragállal? Nincs Petőfink, mert nincs fiatalságunk s mert békaguggolásból nézzük a világot, nincsenek perspektíváink s ami a legmegdöbbentőbb, komolyan nem is akarunk

kimozdulni halálhangulataink szürke, langyos iszapjából. Milyen szép volt ez az este és milyen elrémítő.

1479

Kint megint szakadt az eső. Az Andrássy-úton baktattam, szürke, nedves tónusban csillogott minden, az uccalányok, akik máskor, mint a pávák lejtenek fel-alá a járdán, most reménytelenül álldogálnak a sarki kávéház talmi árkádjai között. Az egyik megszólított:

- Adjon egy cigarettát, kedves.
- Sajnos, sodortat szívok.
- Ide vele! Ez is jobb, mint semmi, ilyen világban.
- Milyen világban?

Meg fogunk dögleni, kedves — mondta újból és megsodorta a cigarettát, mint egy vidéki suszterinas. Már füstöl is, már el is fordul tőlem és én csázkálok tovább az esőben. Haza még korán lenne, bemegyek az egyik kis kávéházba a Vilmos császár-úton. Beülök a hátsó páholyba és hirtelen úgy érzem, mintha koporsóba feküdtem volna bele. Határozottan valami hullakamra szagot érzek az üres, félhomályos helyiségben.

— Olvasni szeretnék valamit — mondom a pincérnek. Öreg, kiszolgált varju, bicegve siet végig a termen, már hozza is az esti lapokat és a fejem felett felkattint egy villanyégőt. Pillantokig, mintha semmit sem látnék magam körül, mintha teljesen egyedül lennék a világban s közben megint a koncertre gondolok. Különösen nagyszerű dolog a művészet és igazán boldog lehetek, hogy valamennyire én is közreműködöm ennek a különös világnak a fentartásában és folyton újjá teremtésében. Volt ott egy nő az estén, aki úgy énekelt, mint a madár, úgy látszott fürdik, testben és lélekben megtisztálkodik és talán újjá is születik a saját hangjaiban. Szeretnék most elindulni hozzá, megköszönni neki hogy az én verseimet is ő énekelte. De milyen messze van már az a koncert, olyan messze, hogy többé el sem érhetem s most egyszerre meglátom magam előtt az ujságokat. Itt fekszenek az asztal lapján, agyongyötörten a mocskos emberi kezektől és hatalmas fekete jelekkel homlokukon. De nem is valami ismeretlen jelek ezek, hanem 4—5 centiméteres nyomdai betűk, a címfeliratok betűi, híreket közvetítő, örületet sugalmazó és törvényeket diktáló alakzatok. S most már kezdem érteni az egész mai este értelemmel felfoghatatlannak vélt hangulatát. A betűk, mint az örültek rohannak be a fejembe s anélkül, hogy olvasnom kellene belőlük, velőtrázóan, vérfagyasztóan ordítják a háborút. Az emberek gonoszságát és az emberek tehetetlenségét ordítják.

Sohasem voltam ujságíró, ezideig csak versecskéket, elbeszéléseket, regényeket és néhány cikket írtam a művészetéről, a gazdasági kizsákmányolás és politikai gabszágok ellen az ember boldogulásáért s most mégis megáll az érverésem, mélységesen szégyenkezem, hogy az írás mesterségére adtam magam. Hiába tiltakozom ellene, ha akarom, ha nem: egy kalapba vagyok dobva ezekkel a förtelmekkel. Érzem, hogy fel kellene kiáltanom fájdalommban, meg kellene szaggatnom a ruháimat, szembe kellene köpni magamat, hogy vagyok a világon, hogy írok

munka

s hogy nem fordítok mindennek hátat. És a jó öreg Guttenbergre, a betűnyomtatás feltalálójára gondolok, aki becsületes mesterember lelkével azt hitte, hogy a megváltás csodájával, a lélek felszabadításának, az értelem kinyitásának eszközével ajándékozta meg a világot s ha élne, ime most láthatná, hogy a leggonoszabb gyilok lett az emberek kezében az, amit ő a boldogulás útjának és a testvéri összekapcsolás gyűrűjének gondolt. És mivel éppen a napokban olvastam Vörösmartyt, ő rá is gondolok, aki nem áttalotta emléksorokat írni a Guttenberg-alumba s aki ezért most úgy látszik előttem, mintha éppen olyan megrögzött hülye lett volna, amilyen én vagyok. Valóban lehetett-e más, mint együgyű fantasztá, aki már vagy száz évvel ezelőtt így ömlengett a könyvnyomtatás feltalálója felé:

„Majdha kifárad az éj s hazug álmok papjai szűnnek
S a kitörő napfény nem terem áltudományt;
Majdha kihull a kard az erőszak durva kezéből
S a szent béke korát nem csorbítja gyilok;
Majdha a baromból s ördögből a népszaroló dus
S a nyomoru pór nép emberiségre javul . . .
Az lesz csak méltó diadal számodra, nevedhez
Méltó emlékjelt akkoron ad a világ”.

„Majdha kihull a kard az erőszak durva kezéből” mondta a költő és bizonyára nem gondolt rá, hogy a kard kihullása után az „ég követe” helyett a bombavető repülőgépek, a gáztartályok, az aknavetők, a tengeri száncók és egyéb válogatott gyilkok érkeznek meg a földre s hogy ezekről az ember ellen, emberkitalálta szörnyekről dicshimnuszokat zengenek majd az írás elárulói — és a kikultúrált, precizen megmunkált nyomdabetük, mint a hullarabló sakálók és a dögkeselyük egyre több és több vér után ordítanak. Együgyű fajankó volt a költő, mint ahogyan még ma is minden költő együgyű fajankó, vakon született őre a világnak és érthetetlen fecsegő. Vörösmarty és mind a többi vörösmartyk el sem tudták képzelni, hogy a harmincéves háború és a saját kis hazájuknak kis csetepatéi után bekövetkezessen egy világháború, ami azóta bekövetkezett s most ismét itt állunk a dögverem szélén. Nem kell, hogy megvárjuk Isten végítéletét, ma vagy holnap úgymint kiirtják egymást az emberek. Az ujságok már örjöngenek hónapok óta, fenyegetnek és jósolnak, százezer és százezer testvéri élet lemészárlásáról úgy írnak, mint valami grandiózus patkányirtásról. Többé már a szavak megválogatásában sem finyáskodnak. Azt mondják, „kelepecében a négus” és a „halálvölgybe szorított fekete bandákról” tudósítanak bennünket mind gyalázatosabban és mind égbekiáltóbb gonossággal. De hát kikről is ordítóznak így a hatalmas nyomdabetük? Talán nem emberekről, nem a mi testvéreinkről, azaz nem mirőlunk sajátmagunkról személyszerint? De igen, semmi kétség, hogy ebben a pillanatban az abesszin népről van szó, valóságos emberekről a jámbor kecskepásztorokról, a keresztény hívőkről, a gyümölcsligetek kertészeiről, karcsú, szép férfiakról, szűz lányokról és a teltmellű, termékeny emberi anyákról egyrészt és másrészt a klasszikus olasz föld fiairól és

asszonyairól, akik Itália kék ege alatt születtek meg, hogy éljenek s most értéktelenül elhullanak a vér és az örület poklában. Ma az abeszszinekről és olaszokról van szó, de holnap már bizonyosan rólad vagy rólam, vagy egyszerre mindkettőnkéről. Hiszen a németek már támadásra készülnek és a franciák is, hogy védekezniök ne kelljen, ők is támadásra készülnek és az angolok segítségével az egyiptomiak is, és ők is és mi is az egész világ ellen. Nem lehet kétséges, hogy emberi hullák felett üvöltöttek a betűk. A bűnösök megbüntetését és az igazságosztók győzelmét üvöltöttek világgá és mit sem törődnek azzal, ha véletlenül a győzők a bűnösök és a legyőzöttek azok, akik még csak győzni sem akartak. Ki kíváncsi a valóság tiszta ábrázatára? Révület és rémület kell a világnak, kínoztatás és önkínzás. Alkohol és morfium. Győzők és legyőzöttek kellene. A halál kell neki, ahogyan ma a költők is a halálról szeretnek énekelni, az őszről és hervadásról, szerelmi dekadenciáról és nosztalgikus hangulatokról.

Még mindig a kis, homályos kávéházban ülök egyedül, olyan egyedül, mintha csak egymagam lennék az egész világon. Úgy érzem, hogy mindaz, amit eddig csináltunk, nem ér semmit. Annyit sem jelent, mint egy hitvány kis virágszál kifakadása, a ganéjos, durva földből. Virágszál, hogyan is juthatott ez az eszembe! Alkotó munkánk minden eredménye inkább hasonlít az undorító daganatokhoz, rákos nyavalyákhoz, persenésekhez és egyéb fekélyekhez, mint a legjelentéktelenebb mezei virághoz. Ilyenek vagyunk bizony és így élünk. Gyerekeket nemzünk, hogy aztán felfalhassuk őket. Naponta megtisztálkodunk, hogy jobb árért adhassuk el magunkat. Tanulunk, hogy raffináltabb eszközökkel és biztosabb eredménnyel gyilkolhassunk. A csataterék bombái és gázfelhői technikai és kémiai tudományunkat dicsérik, mint ahogyan a kizsákmányolás és elnyomatás társadalomtudományunkat dicséri. Az általános ostobaság pedig a költők és művészek zsenijét dicséri.

Olyan kicsinek és olyan hitványnak érzem magam, amilyen a legnagyobb féreg sem lehet. Megszülettem és sejtem, hogy mivé kellene lennem és semmi sem vagyok. Az örület játékszere vagyok, a magam és az ő örületük játékszere. El akarom lökni magamtól az ujságokat, de nem tudom, hiszen nem ilyen külső kötelékekkel vagyunk mi egymáshoz kötve; sötét, legyőzhetetlen összefüggések gabalyítottak bennünket össze. Ők írják ezeket a lapokat és én elolvasom, kétségtelen, hogy egyforma bűnösök vagyunk mindabban, ami velünk és körülöttünk történik. Érzem és tudom, hogy ez így van és nem találok a kivezető utat.

De igen, mégis. Az egyik ablakon át, a függöny réseben látni, hogy kint már elállt az eső, — emberek haladnak az ívlámpák fényében. Emberek és vigasztalni akarom őket. Ha mód adódik rá, beszélek majd nekik Petőfiről és irok nekik élettől ragyogó verseket, hogy kedvük legyen az élethez és állhatatosan és bizakodással küzdeni is tudjanak érte.

Szép tavaszi este van — jólesik élni és a szomszédomat felbátorítani, hogy akarjon ő is élni. Akarjon és merjen.

Kassák Lajos

munka

Weltner

1873—1936. Egy gyámoltalan gyermek született akkor és egy nagy utat befutott, békességre vágyó és harcokban lehasznált ember halt meg április 18-ika éjszakáján. Nem mondjuk, hogy halála pótolhatatlan veszteséget jelent a magyar szocialista munkásmozgalom számára, semmiféle frázist nem akarunk róla mondani, — sokkal érdekesebb ember és keményebb harcos volt, semhogy ilyen könnyű gesztussal búcsúzzunk el tőle. Ahogyan ő írja önéletrajzában, mint proletárgyerek az árvaházban kapta az első pofont, ennek az ütésnek az íze életének utolsó pillanatáig benne maradt testében és lelkében, emiatt az otromba büntetés miatt lázadt föl először és megmaradt lázadónak több mint félévszázadon át. De nemcsak lázadó volt, hanem építő is, nemcsak tiltakozott, hanem szervezett is, szinte azt mondhatnánk, hogy benne a magyar szervezett munkás típusa testesült meg. Gyerekesen vigkedélyű volt ő is akarata a harcban kemény és rugalmas, mint az acél. Szeretett simogatni és dühösen tudott ütni, ha rákerült a sor. Voltak hibái, mint minden embernek, de kevesebb volt a hibája, mint az erénye. Társadalmi pozíciója nem szakította el osztályától, s hogy most elment tőlünk, éppen olyan szegény és erkölcsben makulátlan volt, mint mikor az életúton elindult. Április 21-én temetjük. Nemrégén búcsúztunk Garamitól, s most örökre elbúcsúztunk Weltnertől is. Temetésén nagy számban jelent meg a magyar munkásság, mert érezte, hogy közüle való volt ez az ember és érette dolgozott egy életen át.

Dokumentumok

Majdnem kétségbeesetten nézzük a felserdülő ifjúság szellemi elnyomorítását. Talán semmire nem figyelünk fel annyi aggodalommal, mint arra a gyermeki szóra, amely nevelőjének agresszív fantáziáját és ravasz hazugságát visszhangozza. Talán nincs lesujtóbb látvány a háborúsdit játszó gyermekeknél és azoknál az ifjaknál, akik gondolkodás nélküli hetykeséggel, jelképektől elborítottan „nyugodt feszes lépésekkel” masiroznak. Az iskolákban betanult és mélyre szívott cifra szövegek mögötti fedezékekben hosszabbítják meg az uralkodó rend életét.

Hitler nagyon is fején találta a szöveget, amikor egyik beszédében kinyilvánította: „a szocialisták állandóan a fiatalságra appellálnak. Azt mondják: azé a jövő, akié a fiatalság. Mi ezzel szemben azt mondjuk: a fiatalság csak azé lehet, akié a jövő”.

A mult minden emlékével és megpróbáltatásával terhelten már mögöttünk van, a jelent most szenvedjük és a jövő vésztojósóan tükröződik már a fasiszta nevelés árnyékában. Az, aki a hatalom birtokában van, azt teheti a jövővel, amit akar. Hazudhat róla bármit. Felrajzolhatja a táblára, kiszínezheti, beírhatja az iskolakönyvekbe, magasra tarthatja mint zászlót és addig-addig lobogtathatja, amíg az if-

jak szeme bele nem szédül. Alljon itt ennek igazolására két szomorú dokumentum. Az egyik a német, másik az olasz gyermeknevelés mintaképe.

1483

„A német sors”

A német népszavazás előestéjén, amikor Hitler a nép egyhangú állásfoglalásával kívánta alátámasztani politikáját, egy különös kis könyv jelent meg Németországban. A könyvecske egy színdarabot tartalmaz, amely a „két elválaszthatatlan nagy alapelve” van hivatva az agyakba és a szívekbe beleoltani: 1. A német népnek joga van új területekhez. 2. A német birodalmat Európa kellős közepén állandó veszély fenyegeti.

A könyvet Németország minden alsó- és középfokú iskolájában szétosztották. Azóta országszerte játszik a színdarabot.

Az osztály növendékei szomorú ábrázattal szavalják a színmű prologusát:

„Bárhova is tekint szemem,
Szívem fájdalommal lesz teli,
Látom, hogy német népünket
A sok ellenség körülveszi.

Azután felemelkedik az egyik növendék, előrelép és kezében egy darab földdel deklamálni kezd: „Ennek a darab földnek mélységes jelentősége van. A föld hiánya már sok háborúnak volt a szülőanyja birodalmunkban és ezek a háborúk megnemesítették népünket”.

A könyvecske a Harmadik Birodalom kellő illusztrálásáról sem feledkezik meg.

A színdarab előadásához egy speciális, nagy térkép szükséges, amely az összerakható építőkocka-játékhoz hasonlít. Az egyes részeit tetszés szerint be lehet illeszteni és ki lehet venni az egészből. A „pángermán” térkép magába foglalja Verdunt, Toult, valamint „Wient, ezt a nagy német várost, amely jelenleg a határokon túl fekszik”. Az egyik tanuló a falra függeszti a térképet, miközben a többiek énekelnek:

„Nézzétek a német földet,
Amely annyi csatát élt át
És túl szűk számunkra.
Helyet nekünk a nap alatt!”

A darab Németország „felépítőinek” a felsorolásával folytatódik: „Ki hódította meg Németország keleti tartományait?” — kérdezi a kórusvezető. „Henrik, az első hősök egyike” — feleli a kórus, közben néhány fiú kartonból készült sisakot rak a fejére. A XIV. században Lengyelország felett uralkodó teuton lovagokat jelképezik. „Dicsőség Salza nagymesternek, aki Kulmot, Thorat, Elbinget és Werdert adta nekünk” (ezek a területek most Lengyelországhoz tartoznak). Ezeket a keleti tartományokat beleillesztik a térképbe. A „lovagok” dalba kezdenek: „Kelet felé menetelünk”. Majd nagy Frigyesnek hódolnak. A gyermekek libasorban elvonulnak. „Frigyes, te nagy voltál. Hét éven át hódítottad Európát” — kiáltják és mindegyikük Frigyes egy-egy

munka

győzelmét harsogja. A térkép egyre gazdagodik. A kórus énekel: „Örök hála a nagy porosz királynak”.

A II. felvonás ugyanazzal a prologussal kezdődik, mint az első. Majd az egyik fiú feláll a székre és kelet felé fordul. A kórus kérdezi tőle: „Oh, Kelet öre, mit látsz te most?” A fiú felel: „Oroszország terül el ott a messzeségben; sem dombok nem övezik, sem más akadály”. Az ör hirtelen elrikkantja magát: „orosz hordák közelednek a német határ felé”. Egy kelet felé irányuló nyíl kerül a térképre. A veszélyt jelzi. „Hát soha nem maradnak nyugodtan Kelet barbárai?” — horkan fel a kórus. Erre egy második nyilat helyeznek a térképre: a Csehszlovák határon. „A mi Führerünk kinyilatkoztatta, hogy a békét keresi abban az éjszakában, ami most körülvesz bennünket” — kántálja a kórusvezető. „De ha a bolsevizmus hozzá mer nyulni a mi Németországunkhoz, megfelelő válaszban részesül”. És a kórus folytatja: „Az ázsiai szomszéd, a nyomorult javainkra tör, de mi vérünket ontva megállítjuk”.

A III-ik felvonás ezzel a prologussal kezdődik: „A német még senkitől sem szenvedett el annyi megaláztatást, mint a szomszéd Franciaországtól”. A heroldok lépnek elő, hogy hírül adják: „Strassburgot, Verdunt és Toul-t gyalázatos módon elvették tőlünk”. Leemelik a térképről Elzász-Lotharingiát. A kórusvezető kíséri a szomorú aktust:

Franciaország százötven év leforgása alatt
Kétszer ragadta el tőlünk ezt a földet
S mint a kiéhezettek falják fel a franciák:
A németek nagy területeit.

Azután felkiált: „Szeressétek a hazátokat! Az ellenség minden oldalról fenyeget bennünket!” A kórus visszafelel: „Ellenség gyűrűje!” A térképen fekete gyűrűt vonnak Németország köré. A gyerekek erre „harcos kórust” alkotnak; libasorban mennek és egyszerre szavalják: „Négy év óta ellenállunk. A gyűrűt áttörjük és elérjük a Balkánt” (két fiú leveszi a fekete gyűrű egy részét). „Megfélemlítjük ellenségeinket és csodálatra készítjük az egész világot, amely soha nem látott hasonlót!”

Végül az egyik gyerek megkérdi: „Látni-e már szenvedéseink végét?” A kórus fortissimóban felel: „Németország a Te országod és minden felülmúl. Semmi nem számít, ami nem német. Ha Németország meghal, akkor Te is meghalsz, mert minden egyes embernek meg kell halni a hazáért”.

A „Deutschland — über alles” akkordjai fejezik be az előadást. Utána megkezdődik a tanítás.

*

Kérdések 7-8 éves olasz iskolás gyerekekhez

Mit tennél azzal az emberrel, aki meg akarná ölni a Ducet?

„Azí a gonosz embert börtönbevetném és lelövetném...”

„En azt a szörnyű embert, aki a mi Ducenkat meg akarná ölni, mindenesetre arra ítélném, hogy élve elégessék...”

„Két-három hónapra börtönbe vetném, aztán felakasztanám...”
„Azt a gazembert, aki a mi Ducenkat meg akarná ölni, elfogatnám és olyan börtönbe tenném, amelyben mindig sok víz van, két-három hónapig ott hagynám, azután lelőném”.

1485

„En annak a gonosz embernek kötelet tennék a nyakára, a kötelet egy fa ágához erősíteném, aztán ráállítanám a gazembert egy székre. Aztán elvenném a széket és így ő fel lenne akasztva”. **Közli: H. E.**

Alkotó szocialista társadalomtudományt

A Munka egyik régebbi számában a szociográfiai érdeklődés megnövekedésével kapcsolatban azt állítottuk, hogy ezzel a társadalomtudománynak a valóságtól való elszakadása fejeződik ki. A különféle — polgári és szocialista — szociográfiai törekvésekben diákok, írók, intellektüelek indulnak el a társadalom valóságának felfedezésére. Ha ez így van, akkor ebből következik, hogy ezzel a valósággal nem számolt, vagy egyáltalán nem ismerte, a legtöbb esetben félreismerte úgy a polgári, mint a szocialista társadalomtudomány.

A polgári szociológia tévelygése annyira köztudomású, hogy bizonyítása csaknem fölösleges. A polgári szociológia elvont tudomány. Biztos módszer hiányában nem képes megbirkózni a valósággal. S ami legfőbb hibája: elvontságában nem egységes, mert módszereiben sem egységes. A polgári szociológus arra törekszik, hogy a valóságtól szinte függetlenül, előre elképzelt szempontok alapján építse fel szociológiai rendszerét. Az egyéni eredetiességre való törekvés is oly heves a polgári szociológiában, akár az irodalom területén. Eredmény: a polgári szociológia elirodalmasodása. Ezért a polgári szociológia inkább irodalom, mint tudomány. A legtöbb polgári társadalomtudós így az irodalmi és tudományos, a valóságot kétféle módon leereagáló gondolkodási forma közti különbséget sem érti meg. Enélkül viszont tudományos munka — a szó minőségi értelmében — teljesen lehetetlen. A garmadaszám idézhető példákból ezúttal csak egyet: Egy polgári szociológus (Mayer) az imperializmus fő sajátosságát minden organizmus legtermészetesebb megnyilvánulásából vezeti le. Ez a bekebelezés, az annektálás. Az ember — szerinte — élelmet kebelez be, hogy élhessen, a tyúk — még mindig szerinte: — kukoricát annektál. Öröj há Musso-
lini: Abesszinia annektálása természetitörvény.

Ezzel szemben a szocialista társadalomtudománynak a társadalmi valóság vizsgálatára biztos módszere van. Ez a módszer a valóság fejlődéstörvénye, a dialektika. A szocialista társadalomtudós feladata: kikutatni a törvényszerűségeket a társadalmi valóságban. Így épül fel a szocialista szociológia rendszere. Ez a rendszer, a polgári társadalomtudományi rendszerrel szemben, nem állandó érvényű. Nem dacol az idővel, a századokkal, mint va ami középkori építmény. Szerinte a valóság folyton fejlődik és új és új viszonylatokat hoz létre a már megvizsgált jelenségek között. A szocialista szociológiát állandóan újra kell teremteni, az elért ismereteket újra és újra a valósággal koordinálni. De

munka

nemcsak az időről (a fejlődésről), hanem a térről is tudomást vesz, azaz az egyenlőtlen társadalmi fejlődésről. A gyarmati népek társadalmi helyzete más, mint a nyugati, a civilizáció legmagasabb fokán lévő népeké, ha a két nép egymáshoz való viszonyában az imperializmus egységét hozzák is létre. Ez az egység a köztük lévő ellentétek, különbségek dialektikus kiegyenlítődése tulajdonképpen.

Amilyen biztos előnyökkel rendelkezhetik a szocialista társadalomtudomány a polgári szociológiával szemben, annyival nehezebb a szocialista szociológus munkája a polgári társadalomtudóssal szemben. Azt mondtuk, hogy rendelkezhetik, mert feltétlenül nem rendelkezik. Meg kell mondanunk nyíltan, hogy ma abban az időben vagyunk, amikor a szocialista társadalomtudomány nem rendelkezik feltétlenül ezekkel az előnyökkel. Sőt nagyszámmal vannak már olyanok is, akik a szocialista társadalomtudomány filozófiai alapjait is kétségbevonják, mivel a szociológia nem tudott biztos feleletet adni a mozgalom legfontosabb kérdéseire. Szerintünk az egész problémát szubjektív okok magyarázzák. A továbbiakban felvázolunk néhány ilyen szubjektív körülményt: a szocialista társadalomtudósok tudatában, műveltségében és képzettségében rejlő hibát.

Altalános vád, hogy a szocialista társadalomtudomány ma epigonizmusba süllyedt. Olyan kritikai észrevétel ez, mely így csak végső megfogalmazása egy szubjektív ténykörülmenynek. Bontsuk részre ezt a megállapítást. Szocialista szociológusaink nagy részének tudatában a szocialista társadalomtudomány kész formulák halmazát jelenti, melyek időtlenül és tértelenül alkalmazhatók. Valóban könnyű a szocialista társadalomtudomány már végiggondolt rendszereiből kiindulni a valóság helyett. A klasszikus szocialista szociológusok munkája (a klasszicizmus itt annyit jelent, hogy koruk valóságának analizéséből építettek biztos elméletet, társadalomtudományt), ha saját korukban lendítette, hajtotta is a fejlődést, ma meghaladott kategória és így gátja lehet a fejlődésnek. Azok a szociológusok, akik „ismétlő” szociológiát végeznek (időtlenül citálják az elméletet) jóindulatuk ellenére tehertereli a fejlődésnek. Nem tudják, hogy a szocialista társadalomtudományt a valóságból kell teremteni. Ezt a teremtést kell a szocialista társadalomtudomány klasszikus teoretikusainak munkájából időtlen tanúságképp levonni, nem pedig relatív értékű megállapításaikat. Különben a szocialista szociológia metafizikai rendszerré fenségesedik, apriorisztikus kategóriákká merevedik.

Ha a polgári szociológia szubjektív visszasságait Mayerrel illusztráltuk, szolgáljon itt a szocialista társadalomtudomány szubjektív hibájának illusztrálásául Sémitch, a jugoszláv szocialista szociológus, aki 1925-ben kidolgozta a nemzetiségi kérdés szocialista elméletét Jugoszláviában. Azoknak az élteoretikusoknak az eredményeire építette fel rendszerét, akik a háború előtt foglalkoztak Ausztria és Oroszország nemzetiségi viszonyaival. Természetes, hogy teljesen hamis elméleti eredményekre jutott. Az egyik élteoretikus, mint érdekelt fél többek között ezt írta erről a könyvről: „Sémitch időszerűséget és térbeliséget figyelmen kívül hagyva idézi az én munkámat, anélkül, hogy számolna

a jelenlegi helyzettel; megsérti így a dialektika legelemibb törvényeit; nem érti meg, hogy ami igaz, az egyik történelmi helyzetben, hamis lehet egy másikban." Sémitch ugyanis a polgári forradalmi nemzetiségi harcokról a háborúelőtti konkrét helyzetben írott tételket alkalmazta a háború utáni körülményekben. Ez az időbeliség figyelmen kívül hagyása. A térbeliséget az időbeliség figyelmen kívül hagyásával komplikáltan ott vétette el Sémitch, hogy Ausztria háború előtti társadalmi helyzetére vonatkozó megállapításokat alkalmazott Jugoszláviában a háború után.

1487

Ezen kívül ismerjük az „Imperializmus, a kapitalizmus utolsó etapja” című kötetet s azokat a tételket, melyekben az imperializmus ismérvei vannak összefoglalva az 1917-es fejlődési szinten, minthogy a könyv ekkor íródott. Ennek a könyvnek nyomán E. Klinger egy könyvebb súlyú csehszlovák elméletező is írt egy könyvet a német helyzetről. Felvetette a kérdést, imperialista-e a német kapitalizmus? Úgy oldotta meg ezt a kérdést 1933-ban, hogy az idézett munka ismérveire keresett bizonyító anyagot. De kérjük: a német imperializmus nem fejlődött (előre, vagy vissza) 1917 óta és nem mutat fel új ismérveket? Ha E. Klinger az adott német helyzetet vizsgálja meg, akkor eljutott volna ennek megértéséhez. Az elméletet újra és tovább kell teremteni, nem pedig az epigon vakbuzgóságával ismétetni.

Ebből a munkamódszerből nagy bajok következnek. Ha csak a szocialista társadalomtudomány történelmileg érvényes, már megírott (és meghaladott) ismeretanyagát kompilálom össze, ki végzi el e kérdések vizsgálatát a jelenben? Ebbe a sorba tartozik Nagy Pál könyve is a dialektikus materializmusról, mely Budapesten jelent meg 1934-ben. Ez a könyv merő kompiláció. A dialektikára vonatkozó eddig megírt érveket kompilálja össze, nem víve tovább egy lépéssel sem az elméletet, pedig a konkrét tudományok rengeteg új értékelésre váró anyagot hoztak felszínre. Nagy Pál úgy írja újra a meglévő elméleti ismereteket, mintha végeredmény lennének. Merőben helytelen eljárás ez. Hasonló hibáktól Uljánov így óv minden szociológust: „Mi egyáltalán nem úgy nézünk Marx elméletére, mint befejezett és érintetlen valamire, ellenkezőleg, mi meg vagyunk győződve, hogy ez az elmélet csak az általános vezéreszméket rakta le, csak annak a tudománynak konturjait, melyet a szocialisták kötelesek tovább fejleszteni minden irányban, ha nem akarnak elmaradni az élet mögött. Mi azt gondoljuk, hogy az orosz szociológusoknál különösen fontos az elmélet önálló kidolgozása, mert csak ez az elmélet adhat általános vezérprincípiumokat.” Nem szívesen állítottuk be fejtegetéseinkbe ezt az idézetet, mert az önálló gondolkodásra való bátorság hiányát jelenti, ha véleményeink igazolására élteoretikusokhoz menekülünk. De lássa meg az epigon természet, hogy a mester munkájának mi volt lényege, s hogy őt most az ítélne el legjobban, akit árkon-bokron idéz s akire hivatkozik az idő és tér determinálhatóságaitól függetlenül és szüntelen. Nagy Pál könyvében a történelmi materializmusnak is szentel egy fejezetet. Igaz, nem úgy fogja fel ezt, mint a szocializmus szociológiáját, mert az osztályok s az osztályharc kérdéseit e fejezeten kívül tárgyalja. Mindegy, mégis

munka

sek az osztálytársadalomra nézve, de vajmi silányak és jaj, de sokat szeretnénk tudni társadalmi rendszerünk mai strukturális sajátosságairól. Ha pedig „elmélkedőink” kardoskodnak a szocialista szociológia történeti vonatkozású kultiválása mellett, úgy azt mondjuk, hogy ebben a vonatkozásban is csak akkor bővíthetik ismereteinket, ha önálló kutatások alapján valami újat fedeznek fel s így új bizonyítékok feltárással hitükben megerősítik a mozgalom részvevőit.

Szocialista szociológusaink nagy részével szemben, akik a szocialista szociológia időszerű és térbeli determinánsaira figyelve konkrét szociológiát produkálnak és így az eddig mondottak őket nem érintik, más kifogásolni valónk van. Mégpedig az, hogy a történelmi materializmus módszertani összefüggéseit végtelenül leegyszerűsítik. A társadalmi jelenségek vizsgálatánál úgyszólván csak azt a kapcsolatot tartják szem előtt, mely a materiális aláépítmény és az ideológikus felépítmény jelenségei között áll fenn és nem fordítanak elég figyelmet arra, hogy ebben az összefüggésben az egymásutánosság és az egymásutánosságban megnyilvánuló egymás mellettség dialektikáját vizsgálják. Csupán az egymásmellettség dialektikus viszonyát kutatják. És így a fejlődési elv a statika elvével helyettesítődik. Ez a szemlélet a szocialista szociológia legáltalánosabb vezéreszméitől nem látja a továbbfejlődés gazdag lehetőségeit. Szociológusaink csak glosszákat képesek írni egy-egy kérdés margójára. Szomorú, hogy amikor a szocialista irodalomszociológia oly széles távlatokkal rendelkezik a polgári irodalomtörténeti kutatásokkal szemben, akkor a magyar irodalomtörténet szintézisét egy polgári író (Szerb Antal) végzi el felemás szociológiai szempontokkal. Könyvében az új, a megkapó annyi és az, amit és amennyit a szocialista szociológia szempontjaiból vett át. A kitartó munkaképesség pszichikai föltétele hiányzik a szocialista oldalon. Hihetetlen mértékben eluralkodott valami, amit mozgalmi, vagy világnézeti optimizmusnak nevezhetnék. A szocialista gondolkodók nagy része egyéni életérzését a szocializmus végcéljával kapcsolja össze, melyről bebizonyította a tudományos szocializmus, hogy a társadalom fejlődése felé halad. Legyen tehát akár hol a pillanatnyi fejlődés, a végcél beteljesedik. Az ilyen beidegződésből, életérzésből a jelen aláértékelése áll elő, az ilyen életérzés nem látja szükségét annak, hogy komoly munkával a ma problémájára vesse magát. Optimista ragyogásban sütkérezik az ilyen ember és ez hasonlít az őskeresztények chiliazmusához, mikor Krisztustól azt várták, hogy gyorsan visszatér s megalapítja királyságát. Az ilyen lelkeség nem érti meg, mert váratlanul érik őt a mozgalmi törések és képtelen a tanulságok levonására. De ezt az embert a társadalmi fejlődés cselekvésre kényszeríti és itt, ebben a helyzetben a szocialista chiliazta demagógiával segít magán. Demagógiával, mert ez ott kezdődik, ahol az objektív társadalmi valósággal szembekerülő ember törekvései, cselekvései beleütköznek a valóság törvényszerűségeibe, mert nem ismeri azokat. Az ilyen ember legsajátosabb életérdeke lenne, hogy segítse megteremteni a meddő vergődéseiből kivezető utakat azáltal, hogy segít megteremteni a szociális valóságot pontosan objektíváló tudományt — a termelő szocialista szociológiát.

J. L.

munka

csak a szocialista szociológia kérdései ezek. Az osztályokkal foglalkozó fejezetben ezeket olvastuk: „Az emberi társadalom története osztályharcok története. Az őskommunizmus kivételével az emberi társadalom mindenkor osztályokra tagozódott, ezek az osztályok szüntelenül harcban állottak egymással és a társadalom fejlődése, mozgása osztályharcok formájában történt” stb., stb. Ha valaki nem ismétlő, de teremtő szocialista, akkor szocialista szociológiát a jelenben épít fel. Vagyis az osztályok viszonyát a mai valóságban veti fel és térbelileg is kötötte. Vagy csak a múlt szocialista magyarázatához értünk kész magyarázatok alapján és saját társadalmi valóságunkhoz egy szavunk sincsei? Vagy csak azokat az elméleti vonalakat vagyunk képesek végiggondolni, amelyeket előttünk valaki már egyszer végig gondolt és rendszerezett? Helyes-e az, hogy mások (Marx, Engels stb.) elméletet teremtő bátorságát csodáljuk és ebben éljük ki önálló, teremtő gondolkodástól való félelmünket?

Felbontva az epigonizmus sűrített kritikai tartalmát, főleg arról a hibáról beszéltünk, mely az időbeliség figyelmen kívül hagyásával következik be a szocialista szociológiában. A térbeliség figyelembevétele körül is van rengeteg kívánnivaló. A magyar szocialista társadalomtudomány szellemi gárdájának a szemléletében a magyar vagy hazai (a kisebbségeknél a helyzetük által adott) társadalmi kérdések iránt való ijesztően csekély és felületes kíváncsiság mellett aránytalanul nagy az internacionális társadalmi jelenségek iránti érdeklődés. Mintha értelmetlen felfúvalkodottságában mindenki világpolitikát akarna csinálni. A hazai társadalmi fejlődés jelenségei ezek előtt mindig alacsonyrendűeknek számítanak, közönségeseknek abban a hitben, hogy társadalmi fejlődésünk nagy kérdései tőlünk távol álló politikai és gazdasági erők játékában dölnék el. Nem akarjuk bővebben vizsgálat alá vetni ezt a jelenséget, de már így is érezhető, hogy itt a társadalmi jelenségeket a fétis csodálatával néző szemléletnek a szocialista szociológiába való belopásáról van szó. Igaz az, hogy hazai viszonyainkat nemzetközi társadalmi összefüggésektől függetlenül nem érthetjük meg, de konkrét módon akkor sem szövegezzük a szocializmus ügyét, hogyha kellő figyelmet nem szentelünk a magunk mindennapjainak. Végző soron, akármelyik jelenségcsoport iránt való érdeklődés hatalmasodjék is el gondolkodásunkban, ha nem találjuk meg a kellő proporciót, mely az összefüggések dialektikájában megnyilvánul, érdeklődésünk a konkrét társadalmi területről elszakad, metafizikaivá lesz. A nemzetközi jelenségek iránt való érdeklődés túltengése absztrakt internacionalizmus, a hazai jelenségek elszeparált vizsgálata provincializmus. Különböző polgári gondolkodók tudatában bomlik szét ily merev (hazai és internacionális kategóriákká az a társadalmi valóság, meg a szocialista tudatban egység és így nem kategorizálható. Sajnos nemcsak hazai jelenség ez. Ilja Ehrenburg Spanyolországról írott riportjában mondja: „Spanyolországban egy csomó baloldali ember van, Mindent ismernek, a charkowi írókongresszus határozatait épp úgy, mint Eisenstein új filmjeit, csak saját hazájukat nem ismerik”. S itt adresszálók valamit szociológusainknak. Történeti ismereteink eléggé teteme-

sek az osztálytársadalomra nézve, de vajmi silányak és jaj, de sokat szeretnénk tudni társadalmi rendszerünk mai strukturális sajátosságairól. Ha pedig „elmélkedőink” kardoskodnak a szocialista szociológia történeti vonatkozású kultiválása mellett, úgy azt mondjuk, hogy ebben a vonatkozásban is csak akkor bővíthetik ismereteinket, ha önálló kutatások alapján valami újat fedeznek fel s így új bizonyítékok feltárással hitükben megerősítik a mozgalom részvevőit.

Szocialista szociológusaink nagy részével szemben, akik a szocialista szociológia időszerű és térbeli determinánsaira figyelve konkrét szociológiát produkálnak és így az eddig mondottak őket nem érintik, más kifogásolni valónk van. Mégpedig az, hogy a történelmi materializmus módszertani összefüggéseit végtelenül leegyszerűsítik. A társadalmi jelenségek vizsgálatánál úgyszólván csak azt a kapcsolatot tartják szem előtt, mely a materiális aláépítmény és az ideológikus felépítmény jelenségei között áll fenn és nem fordítanak elég figyelmet arra, hogy ebben az összefüggésben az egymásutániség és az egymásutániségben megnyilvánuló egymás mellettiség dialektikáját vizsgálják. Csupán az egymásmellettiség dialektikus viszonyát kutatják. És így a fejlődési elv a statika elvével helyettesítődik. Ez a szemlélet a szocialista szociológia legáltalánosabb vezéreszméitől nem látja a továbbfejlődés gazdag lehetőségeit. Szociológusaink csak glosszákat képesek írni egy-egy kérdés margójára. Szomorú, hogy amikor a szocialista irodalomszociológia oly széles távlatokkal rendelkezik a polgári irodalomtörténeti kutatásokkal szemben, akkor a magyar irodalomtörténet szintézisét egy polgári író (Szerb Antal) végzi el felemás szociológiai szempontokkal. Könyvében az új, a megkapó annyi és az, amit és amennyit a szocialista szociológia szempontjaiból vett át. A kitartó munkaképesség pszichikai föltétele hiányzik a szocialista oldalon. Hihetetlen mértékben eluralkodott valami, amit mozgalmi, vagy világnézeti optimizmusnak nevezhetnénk. A szocialista gondolkodók nagy része egyéni életérzését a szocializmus végcéljával kapcsolja össze, melyről bebizonyította a tudományos szocializmus, hogy a társadalom fejlődése felé halad. Legyen tehát akár hol a pillanatnyi fejlődés, a végcél beteljesedik. Az ilyen beidegződésből, életérzésből a jelen aláértékelése áll elő, az ilyen életérzés nem látja szükségét annak, hogy komoly munkával a ma problémájára vesse magát. Optimista ragyogásban sütkérezik az ilyen ember és ez hasonlít az őskeresztények chiliazmusához, mikor Krisztustól azt várták, hogy gyorsan visszatér s megalapítja királyságát. Az ilyen lelkeség nem érti meg, mert váratlanul érik őt a mozgalmi törések és képtelen a tanulságok levonására. De ezt az embert a társadalmi fejlődés cselekvésre kényszeríti és itt, ebben a helyzetben a szocialista chiliazta demagógiával segít magán. Demagógiával, mert ez ott kezdődik, ahol az objektív társadalmi valósággal szembekerülő ember törekvései, cselekvései beleütköznek a valóság törvényszerűségeibe, mert nem ismeri azokat. Az ilyen ember legsajátosabb életérdeke lenne, hogy segítse megteremteni a meddő vergődéseiből kivezető utakat azáltal, hogy segít megteremteni a szociális valóságot pontosan objektíváló tudományt -- a termelő szocialista szociológiát.

J. L.

munka

Az aktuális Tolsztoj-probléma

„Mennyit fecsegnek és lármáznak most az emberek. De sok év múlva, ha már nem leszek, azt fogják kérdezm: Tolsztoj? Ah, nem ez az a gróf, aki suszter akart lenni és akivel valami furcsa dolog történt? Persze, persze, ő volt...” (Feljegyzések.)

Amikor Dosztojevszki, Tolsztoj mellett a legnagyobb orosz moralista meghalt, temetése nemzeti gyász volt s a halott költő kezét a ravatalon megcsókolta a cár. — Amikor az arisztokrata, a nagybirtokos gróf Tolsztoj Leo meghalt, az aposztovoi vasútállomást, nemcsak a szenzációra éhes kíváncsiak és a riporterek hada, hanem a közbiztonsági szervek serege is ellepte és egyik titkos jelentést küldte a másik után felettes hatóságainak. A holttestet szállító vonatot csendőrség kísérte és a temetés Jasznaja Polnajában pap nélkül és hatósági rendeletre gyászbeszéd nélkül, majdnem titokban folyt le. Halála után volt egy-két tüntetés Szentpéterváron, de aztán elcsendesedett a körötte folyó vita. Tolsztoj egyedül volt életében s egyedül maradt halálában. Oroszországban nem volt népszerű és még azok sem nagyon szerették, akikért látszólag sokat harcolt.

1824 szeptemberében született és 1910 november 20-án halt meg. A világ még mindig nem alkotott tiszta képet róla, de problémáival ma többet foglalkozik, mint huszonöt évvel ezelőtt. Ebben a problémakutatásban a „forradalmár és vallásalapító” gróf személye eddig meglehetősen háttérbe szorult. Igaz, alig van író, akiről annyi cikk, tanulmány jelent volna meg, mint Tolsztojról. Tanításai, családi veszekedései, általában életének minden mozzanata hálás témaanyag volt a világ sajtójának. A riportok mögött azonban, mint különlegesség, a parasztokat utánozó, földosztást követelő és Isten ígését hirdető magacsínálta szalmabocskorban járó arisztokrata állott. A világot nem művészeté és egyénisége, hanem bevallottan és be nem vallottan allűrjei izgatták. Egy ideig úgy látszott, hogy ezeknek a cikkeknek némi igazuk van. Tolsztoj valóban társadalmi elgondolásaiban különbözik el a többi orosz írótól. Ma már azonban látjuk, hogy egyénisége, ennek ellentmondásai és művészeté az, ami őt tulajdonképpen jellemzi.

Élete második szakában mind erőteljesebben harcolt a nép kizsákmányolása miatt a cári zsarnokság ellen, és a lelkiismereti szabadságért, az igazi krisztusi életért az egyház ellen. Kutatta az igazságot, amelyet a paraszti élet egyszerűségében vélt felfedezni. A szegénységért és a bűnért ő is a magántulajdont okolta, de a megoldást az egyén belső alakulásán keresztül, abban a passzivitásban látta, amelyet később Gandhi az indiai forradalomban próbált alkalmazni az angol imperium ellen. A szent életet a szegénységben akarta elérni, hirdette a kizsákmányolás gonoszságát, a henye élet bűnét és a munka dicséretét. De ezek a tanítások önmagukban nem voltak problematikusak. Problematikussá Tolsztoj személyén keresztül váltak, akinek elgondolásai, amennyire időszerűeknek látszottak az agyonsanyargatott cári Oroszországban, ugyanakkor és ugyanannyira időszerűtlenek is voltak.

Tolsztoj nem a társadalmi szerkezet objektív, tudományos vizsgálatán keresztül, hanem pszihikai szükségszerűségek kapcsán jutott el társadalmi felismeréseihez. Működésére nem azok a konkrétan megfogalmazott javaslatok jellemzők, amelyek szerinte megszüntetik a társadalmi visszasságokat. Tolsztojt *ellentmondó magatartása* karakterizálja. Milyen kapcsolat van közte és a világ között s hogyan reagált erre a viszonylatra, ez a mindmáig meg nem értett Tolsztoj probléma igazi magva. Tolsztoj a közte és a világ között fennálló viszonylatot akarta felismerni, hogy életét e felismerések szerint alakítsa. Végeredményében azért harcolt, vívódott és töprengett, mert nem találta helyét az életben.

Életrajzírói szerint a krími háború, egy moszkvai népszámlálás, amelyen a nemes ifjak szórakozásból vettek részt, és párisi útján végignézett kivégzés döntötték el életútját. A háború az élet szentségére, a népszámlálás a nép nyomorúságára és az egyház által szerinte hallgatólagosan szankcionált kivégzés a bűnre, az egyház Krisztus ellenességére döbbsentette rá. Ebben a megdöbbenésben része volt annak a belső viaskodásnak, amely a jobbagység miatt öntudata mélyén már régen nyugtalanította. De része volt a feleségének is, aki útját állotta annak, hogy birtokát szétosztva, műveit a köznek adományozza, és ő is olyan tiszta szegénységben éljen, mint a parasztok.

De állásfoglalásának mindez nem oka, hanem csak tárgya volt. Naplója, levelezése és egyéb írásai egyre inkább megerősítik azt a fel fogásunkat, hogy a külső esemény csak anyag volt részére, s nem ezek a külsőségek, hanem az az attitűd fontos, ahogyan ő a dolgok mellé állt, vagy ahogyan azokkal szembekerült. Mert Tolsztojnak nem a világgal és nem a társadalommal, hanem önmagával voltak elintézetlen konfliktusai. Az igazi társadalomreformer általunk ismert típusa az, akinek belső kiegyensúlyozottsága kerül ellentétbe a társadalom visszasságaival, zürzavarával. Tolsztoj nem volt szociális lény és nem volt vallásos sem. Csak szociális ember és hívő lélek szeretett volna lenni, mert azt hitte, hogy ezúton megoldhatja problémáit.

Feljegyezték róla, hogy a legszívesebben Istenről, a parasztról és a nőről beszélt. Mintha állandóan ez a három probléma izgatta volna. Holott alapjában véve ő csak a nő és a halál sorsszerű kérdéseire akart, egész életében, önmagának megnyugtató feleletet adni. Öntudata mélyén, a gróf, a paraszt és az orosz külső takarója alatt ezek a kérdések nyugtalanították és befolyásolták.

Érzéki természete kívánta a nőt, de gátlásai miatt menekülnie kellett előlük, vagy azért, mert attól félt, hogy visszautasítják vagy azért, mert attól félt, hogy fölébe kerekednek. Az emberiség legnagyobb tragédiái a hálószobákban játszódnak le — mondotta egyszer s feljegyzéseiben számtalan áruló jelet találunk a nőkhöz való viszonyáról és azokkal szembeni állásfoglalásáról. Felesége, Sofia Andrejewna, hátramaradt írásaiból megsemmisítette azokat a dokumentumokat, amelyek a férj és feleség évtizedes harcára több világosságot deríthettek volna. Annyi azonban bizonyos, hogy a kettőjük közötti küzdelemnek nemcsak az volt az oka, hogy Sofia Andrejewna kevés megértést tanúsított férje társadalmi eszméinek gyakorlati megvalósulása irányában. Tolsztoj

ugyan jórészt őt okolja, amiért az egész világon s főképen parasztjai között sokan gúnyolják, hogy a szegénységet csak másnak tanácsolta, de saját birtokát mégis a feleségére és gyerekeire hagyta. Valójában azonban ebben a nagy színjátékban az ő szerepe is ugyanolyan fontos volt, mint a felségéé, s az okot az ő egyéniségében kell keresni. Mégis Tolsztoj állandóan az ördögi nőről beszél s a jelekből sokat következtethetünk. Beszélgetései során, hol szárnyaló költői nyelven, hol útszélieken durván beszélt a nőkről. Irótársait az uccai nőkkel való dolgaik felől kérdezgette. Gorkij nőalakjairól olyan nyomdafestéket nem tűrő tónusban és úgy nyilatkozott, mint akinek nagyon sok elintézni valója van a nőkkel. Ő maga sohasem jött a nyitjára ennek a részére megmagyarázhatatlan problémának, csak azt tudta, hogy sokat, nagyon sokat kell azzal foglalkoznia, éppenúgy, mint a halállal.

— Eh hagyjon, — mondta egyszer egy amerikai ujságírónak, — én csak kellemetlen nyűg vagyok a családom számára. Ők crockettre, crikettre, teniszre gondolnak és egyéb szórakozásokkal törődnek, mulatóságok érdeklik őket. Én meg mindig egy sötét sarokban gubbasztok és a halálra meredek. Mióta csak ismerem a halál fogalmát — és ennek már hetvenhárom éve, mióta az apám meghalt, — azóta folytonosan, megszakítás nélkül csak erről gondolkodom. Mindég, mindég. Egy percre sem felejttem el. Először bűnökkel és mindenfajta kicsapongásokkal akartam elnyomni magamban a halál gondolatát. Aztán reggeltől estig tartó munkával akartam tőle szabadulni. Egyik sem használt. Most már napról-napra epedve vágyakozom a halál után. Ezt higgye el nekem. És ha még nagyon soká várat magára, elébe megyek és kényszeríteni fogom, hogy eljőjön értem.

Nem is szólva Háború és Békében Andrej herceg halálának a világ-irodalomban páratlan leírásáról és nem beszélve az Iljics Iván halála c. elbeszéléséről, alig van írása, amelyben ne foglalkozna a halállal.

A nő, illetve a szexualitás és a halál mindenkinek legszemélyesebb ügye. Akinek lelki világa akár tudatosan, akár öntudatlanul ezeknek a problémáknak a megoldásával van elfoglalva, az elszigetelődik embertársaitól. Tolsztoj egyedülléte az évek folyamán ijesztően elmélyült. Csak ebben a nagy magányosságban születhettek meg azok a gondolatok, amelyek nemcsak Tolsztoj individualizmusára, anarchizmusára világítanak rá, hanem arra is, hogy ezek elől a gondolatok elől mindenképpen el szeretett volna menekülni.

„Abdurrahman Kalifának tizennégy boldog napja volt életében — írta —. Nekem bizonyára nem jutott ennyi. Mert én nem éltem és nem is tudtam magamért, a lelkemért élni. Én mindig kívül voltam — az emberkeknél.” Így csak az a társadalmi reformer beszélhet, akinek az emberiséghez és az Istenhez is valamiféle kényszerből kellett eljutni. Akinek muszáj volt leereszkedni a néphez és muszáj volt felnézni az égre.

Éppen ezért nincs igaza Gorkijnak, amikor Tolsztojról különben nagyon elismerően szólva, mint valami külső pózt, ellenszenvesnek találja azt a makacs zsarnoki törekvést, amellyel Gróf Tolsztoj Leo életéből a „... mi szentatyánk, a nemes Leo úr megboldogult életútját” akarta kiformálni. És nincs igaza akkor sem, amikor a halál elleni küzdelmét Tolsztoj önteltségével magyarázza. Szerinte Tolsztoj minden racionaliz-

musa ellenére sem tudta elképzelni, hogy „...ő, akire az egész világ figyel, akit Kínával, Indiával és Amerikával élő szálak fűznek össze, akinek a lelke mindenkié és örökkévaló...” egyszer meg is haljon. És mintha azon töprengett volna, hogy vajjon... „miért ne tehetne épen vele kivételt a természet?”

1493

Bizonyos, Tolsztoj magatartásában sok a póz, viselkedésében, nyilatkozataiban nagyon ügyel arra, hogy az mindig *comme il faut* tolsztojánus legyen. Önimádata és önmagáról alkotott értékítélete túllépte a megengedett határt. De azért őszinteségében sem lehet kételkedni. Abban, hogy mindaz, amit tett, nemcsak póz, hanem kényszerűség is volt. Mert nagy magányosságában menekült a paraszthoz és annak társadalmi problémáihoz, amelyekhez feudális származása folytán amúgy is legközelebb állott és a halál elől menekült az Istenhez, akit saját szükségletei szerint újjáalkotott.

De sorsszerű tragikumuma volt, hogy épen ott nem talált kielégülést és megnyugvást, ahová végzete elől szökni akart. A nő elől a parasztsághoz, onnét az Istenhez és az Istentől a halálhoz menekült. Szegénységet hirdetett, és a pénz elől nem tudott elfutni. Szenvedni akart a népéért, és az Istenéért. Mártír akart lenni, „akit felakasztanak, aztán lefejeznek és végül a börtönbe zárnak.” De hiába. Az orosz kormány, amely üldözte Tolsztoj híveit, és ahol tehetette elkobozta írásait, a gróf személyéhez nem akart nyúlni. Egyetlen egy házkutatástól eltekintve, sohasem zaklatták, csak az egyház zárta ki kebeléből. Ez neki nem volt elég. Több üldöztetésre vágyott. Sokszor panaszkodott, mennyire jól érzi magát, holott egy valódi mártírnak nem lehet mindig ilyen kitünőközérzete. Azt sohasem ismerte fel, hogy racionalis gondolkodása miatt nem olvadhat bele teljesen még a saját maga által konstruált Istenbe sem és hogy individualizmusa, és nemesi származása miatt nem azonosulhat a néppel és ezen keresztül az általa hirdetett társadalmi ideálokkal. Az átlagembert felőrlik az ilyen nagy ellentmondások. A zseniális Tolsztojt azonban olyan alkotásokra készítették, amelyeknek kérdései és feleletei egy bizonyos ponton mindannyiunkat érintő kérdésekké és feleletekké alakultak.

II.

Orosz volt. A végtelen síkságok országában, a Kelet és Nyugat között az ázsiai deszpotizmus és a nyugati civilizáció határán élt. A cári államszervezet uralma feudális alapokon nyugodott, életformájában azonban egyre nagyobb teret hódított meg a nyugati kapitalista és ezzel együtt a szocialista eszmeáramlatok. Az orosz uralkodó osztály bizonyos tekintetben a nyugati értelemben vett civilizált formák között élt, ezzel akarta a maga életét kényelmesebbé és fényűzőbbé tenni. Természetesen ezt a jogot csak önmaga számára ismerte el, a népet minden eszközzel igyekezett ez elől elzárni. És ez részben sikerült is. A szocialista mozgalmak már az európai civilizálódás nyomán léptek fel. De a parasztság széles rétege, a nép zöme, ettől egyelőre távol állott (s ennyiben veszített is társadalomalakító erejéből). A parasztság szemében

munka

a civilizáció minden eredménye (s nagyon érdekesen a szocializmus is) Tolsztoj idejében még azonos volt az osztályát elnyomó uralmi rendszerrel.

A Tolsztojt gyötrő belső ellentét, mint minden lelki feszültség passzív természeténél fogva, kivetítődött a külvilágba. Öntudata mélyén, a társadalmat okolta egyéni bajaiért. Társadalmi kritikájában egyéni szempontok vezették. Az előkelő osztályokban első időben csak az erkölcsi tartalom hiányát kifogásolta. Estélyeik, pompájuk, szórakozásaik s egész társas életük léha. A léhaságukért mohóságukat okolta, ennek kifejlődését pedig később a magántulajdonnal magyarázta. Így jutott el a részlettől az általánoshoz.

Feudális és nemesi származása szinte önként kapcsolódott a nacionalizmushoz és a földet kiszolgáló paraszthoz. Hiszen a feudalizmusban a földesurat és jobbágyot inkább csak gazdasági ellentétek választották el egymástól. Alkatban, ideológiában sokkal közelebb állottak egymáshoz, mint később a burzsoázia és a proletariátus. De különösen sok volt a paraszti jelleg Tolsztojban, aki a várost sohasem szerette, csak a birtokán érezte jól magát, s akit szoros kapcsolatok fűztek környezetéhez. Önmagától értetődik, hogy ha már az ilyen ember bírálni kezdi a társadalmat, kritikájában csak a paraszt szempontjai vezethetik.

A paraszt társadalmi-közösség eszméjével így nem tagadta meg önmagát, de éppen ezért ezek az eszmék az önmaga elől menekülni akaró Tolsztojt nem is elégíthették ki. S így minél görcsösebben akart hozzájuk kapcsolódni, annál távolabb került tőlük. Felszólalt az éhező parasztság nevében és érdekében, nevelni akarta a népet, életmódban, ruházatban paraszt akart lenni s mégis akaratlanul is cserbenhagyta őket. Nem azért, mert a birtokáról nem mondott le, hanem a szemlélete miatt. Azért, mert a parasztot, ő is el akarta zárni a világtól, mert az állította, hogy a paraszt őrizte meg a természetes élet formáit, amihez nem szabad hozzányúlni. Ezzel mintegy önmaga előtt is letagadta a parasztság történelmi alakulását és annak jövőbeni lehetőségét. Ennek a teljesen hamis felfogásnak a következtében természetes, hogy a parasztság nehéz sorsát a szektarianizmushoz vezető igehirdetésben akarta feloldani. Az a tarthatatlan felfogás, amely a megváltás gyakorlati lehetőségét az állami élet ölbetett karú bojkottálásában látta, a parasztsággal alapjában mit sem törődő felfogásból táplálkozott. Minden olyan társadalomalakító elgondolás, amelyet különleges egyéni szempontok hoznak létre, a szektarianizmushoz vezet. Ehez a szektarianizmushoz azonban mint említettük, Tolsztojnak akarva, nem akarva el kellett jutni, mert az ő speciális egyéni problémái túllépték a parasztság végeredményben mégis csak materiális igényeit, illetve szükségleteit. Neki személy szerint nem anyagi, hanem pszichikai szükségletei voltak, ezért vált nála kerülő utakon, a szociális kérdés humanisztikus etikai kérdéssé.

A társadalmi alakulásban teljesen figyelmen kívül hagyta annak öntörvényszerűségeit s minden elferdülést emberi bűnökre vezetett vissza. Ezért hirdette azt, hogy a társadalom igazában, csak az egyén erkölcsi alakulásával változhat meg. Mindennél fontosabb tehát az egyéni etikai átalakulása, ami alatt azt az erő kifejtést értette, amelynek segítségével

az ember le tudja győzni önmagát, szenvedélyeit. Csak az az ember lehet szabad, aki önmagát megszabadította egyrészt az uralkodó osztályok bűneitől, a kapzsiságtól másrészt önmaga rossz szokásain kívül a dogmatizmustól. A belső lelki szabadságot többre becsülte a társadalmi, fizikai szabadságnál, sőt a kettőt meg is próbálta egymástól elválasztani.

1495

Ezzel a sok tévedést magábanfoglaló felfogással nem tételes vallási eszméket hirdetett, hanem arra a mintegy önmagának feltett kérdésre akart felelni, hogy miképpen élünk, hogyan viselkedünk az életben. A feltett kérdés személyhez kötött, Tolsztoj mindenkire rábízta, hogy saját belátása szerint cselekedjék. Elgondolásai középpontjában a befelé forduló egyén áll, s így érthető miért került ellentétbe egyrészt a liberálizmussal, másrészt a szocializmussal.

A liberális-demokrata rendszert nem fogadta el, mert ez szerinte nem hozott szabadságot. Azt mondta, hogy az ilyen társadalomban élő ember hasonlít ahhoz a rabhoz, aki azt hiszi magáról, hogy szabad, ha jogában áll börtönét megválasztani. Hasonló okokból utasította el a szocializmust is, mert annak viszont anyagiassága áll útjában az igazi szabadságnak. De különben is — mondja — a szocialista teoretikusok egyedül az ő ideájukat és nem az embert szeretik. Mintahogyan a kor legnagyobb bűnének azt tartotta, hogy az ember szeretete nagyon elabsztrahálódott, személytelen lett.

Hitt a forradalomban, de csak azt ismerte el forradalomnak, amely meghamisított kereszténység helyébe az igazi krisztusi tanítást helyezi. És erre a tényleges forradalomra, amely megszünteti a magántulajdont is, csak az orosz nép hivatott, ő van legközelebb Krisztushoz, mert Oroszországban volt legnagyobb a nyomor és a megalázás.

Ebben a nacionalista és messianisztikus felfogásban nem volt semmi misztika és dogma. Nem volt szüksége templomra és papra, Istent közvetlenül az emberhez kapcsolta és a lélek belső szabadságának tanával, az orosz parasztságot meg is vigasztalta. Mégis ez csak részben sikerült, mert az orosz paraszt, nagy nyomora miatt, épen úgy, mint Tolsztoj szenvedései miatt, elmélyült érzelmi életében hit után vágyott és Tolsztoj elképzeléseiből épen ez az átfogó és minden ellentétet feloldó érzelmi principium hiányzott.

Szerinte a hit nem érzelem és nem tudomány, hanem cselekedet s csak úgy van értelme, ha megéljük. Vallásos meggyőződésének alapja az értelem. Pascallal a híres francia katolikus gondolkodóval azt mondta: törekedjünk jól gondolkodni és ez az erkölcs lényege. De ezen továbblépve azt is állította, hogy az élet lényegét is csak értelemmel foghatjuk fel. Az ember nem a hit, hanem az értelem isteni ajándéka révén tud meg mindent. Természetes tehát, hogy az ő szemében Krisztus sem Isten fia, hanem csak ember, aki eddig a leginkább közelítette meg azt a tiszta életet, amit Isten rendelt el.

De ez a nagyon is józan felfogás csak külsőségeiben hasonlít Renan és Pascal gondolkodásához. Tolsztoj racionalista volt, az értelemmel mérte le az eseményeket és ésszerűen magyarázta a természetes élet lényegét. Mintha ezzel önmaga démonizmusát akarta volna legyőzni és magatartását igazolni. Társadalmi elgondolásait és az erényes élet szük-

munka

ségszerűségét olyan megvesztegetően kézenfekvő igazságnak állította be, amelynek ellenkezője szinte elképzelhetetlen a földi világban. De ez az ésszerűség mégis sokkal inkább hasonlít a paraszti realizmushoz, mint a francia felvilágosodás racionalizmusához, amely alapvetően változtatta meg gondolkodásunkat. Tolsztojnál ez inkább gondolkodási forma, amelynek segítségével csak a humanum sajátos értékeléséig jutott el.

Bizonyos, hogy az emberélet megbecsülése és a nép emberi mivoltának kihangsúlyozása a cári Oroszországban forradalmi lépés volt. Hogyan, nem kell egyház és a parasztnak is emberi méltósága, öntudata legyen? Ez ellen a kormányok joggal tiltakoztak, különben a rendszer alapjaiban ingott volna meg.

Tolsztojnak nem ez volt a célja. Őt belső ellentmondásai készítettek arra, hogy az értelem segítségével új életideált állítson maga elé s ezzel próbálja nyugalanságát megszüntetni. És neki érdeke volt, hogy ez az ember „tökéletesedése” révén valamiképen sikerüljön is. De az önmagát szünet nélkül hajszoló nyugalansága szociális harccá szélesedett, már csak azért is, mert ez a jó és a rossz, a hazugság és az igazság kutatására készítette. Igazságkutatásában bátran és a saját elgondolásai szempontjából megalkuvás nélkül bírált. Semmi sem volt szent és sérthetetlen előtte. A tagadás álláspontjára helyezkedett. S az életformáktól kezdve megtagadta a kor tudományát és megtagadta a művészetet is. Kritikájában sok igazság volt, de csak negatív eredményeket ért el vele. Az az álláspontja, hogy a tudomány csak arra jó, hogy egy csomó ember éljen belőle s a művészet pedig csak erkölcstelenséget tartalmaz, ami bűnbe kergeti a népet, annyira tarthatatlan volt, hogy önmagát sem elégítette ki. Analizált, de a szintézisig már nem jutott el. Kritikájában destruktív, romboló erő volt, de építeni már nem tudott s ha ezt ő nem is látta meg, kétségtelen, hogy kritikai tevékenysége éppen azért, mert szembehelyezkedett az élet valóságával, nem hozta meg részére az olyan mélyen áhitott megnyugvást. Ésszerűsége nem tudta legyűrni az *ésszerűséget*, amely állandóan ellentmondott neki. Sorsa így bizonyos értelemben az intellektuel tragikumát is példázza, aki hiába küzd azért, hogy gondolatai léletté váljanak. Elképzelései csak a művészet útján közelednek az élethez, éppen ezért az évek során egyre súlyosabban összebonyolódott ellentmondásai bizonyos ideig egyedül a művészetben oldódnak fel.

III.

Tolsztoj a világ előtt a moralista társadalomreformer és a művész kettős arcával mutatkozik. A kettősség valóban meg volt benne, de miután minden tevékenységét egyazon lelki tényezők alakították, két arcát nem lehet olyan élesen elválasztani, mint ahogyan az az első pillanatban látszik.

Fiatal éveiben művészetét morálisan akarta igazolni, élete második szakában morális tevékenységét művészettel próbálta alátámasztani. A kettő nem ugyanaz, mert az előbbinél a művészet cél, az utóbbinál csak eszköz. De Tolsztoj elsősorban is művész volt s így az általa eszközzé alakított írásokban is csak árnyalatokban halványodnak el művészi értékei.

Tolsztoj kora azért választotta el élesen egymástól a moralistát és a művészt, mert művészi alkotásaiban semmit sem talált a prédikátor gyötrődéseiből. Regényei nem az Istent kereső és a halállal vívódó szentnek készülő ember különös világát, hanem a mindnyájunkat körülölelő valóságot tükrözik. Tolsztoj az ábrázolás művésze. Racionalizmusa ezen a területen érvényesül teljes erejében. Minden sorát áthatja az észszerűség. Úgy tűnik fel, mintha önmagán kívül állva nézné és érzékelné a világot, amely nem elvontan, hanem testiségében jelenik meg előtte. Nyelve egyszerű és tömör s az évek során teljesen népiesse válik, anélkül, hogy népieskedő lenne. A népi nyelv az ő számára anyag volt, amelyet tovább formált. Az az író volt, aki inkább a leírt szavak mögött ábrázolta tárgyát, épen ezért a legegyszerűbb kifejezési formákat alkalmazza. Nem bőbeszédű. Egy-két vonással ábrázol, de úgy, hogy leírásai nyomán akár a tárgyakat, akár az embereket körültapinthatjuk szemünkkel és felfoghatjuk érzékeinkkel. Hasonlóképpen nemcsak a figura valóságát, hanem annak cselekvéseit is így érzékelteti. Ha valakiről azt írja, hogy kiment a mezőre szántani, az aktust is megéljük. Regényeiben főként a nemesség és a paraszt szerepel, más embertípus nem igen létezett a számára. De ezek a figurák azután élnek is és mindég csak a jelen időben élnek. Nem úgy ír róluk, mint emlékképekről, amelyeket utólag rekonstruált. Úgy beszél az embereiről, mintha mindegyik ott állana előtte a szobában, ahová abban a pillanatban lépett be, amikor sor került rá a regényben. Minden tárgy, állat, ember „kész van” benne s az ő szemében mind egyéniség. Sablonok nem érdeklik, amínt hogy írásközben nem érdeklí figurái multja és jövője. Sohasem gondol arra, mi lesz velük a történet végén. Cselekedeteiket adott körülmények között és időben vizsgálja. De adott helyzetüket olyan mélyen átérzi és átlátja, hogy ezzel részben a teljes valóságot szuggerálja, másrészt további sorsukat is érzékelteti.

Az ábrázolás elmélyítéséhez nincsen szüksége semmiféle írói trükkre, vagy segédeszközre. Ami természetes is, annál aki úgy ismeri a parasztot és a nemes urat, mint Tolsztoj. Mindenről konkrétumot közöl, anélkül, hogy naturalista lenne. Figuráit belülről kiindulva alakítja, szinte egyesül velük, s ezért emberei nemcsak testiségükben, hanem lelki tulajdonságaikban is megelevenednek. Regényeinek pszichológiai igazságtartalma ebből a két tényből adódik: abból hogy tökéletesen ismeri azt, akiről ír és abból, hogy helyzetüket és cselekedeteiket intenzíven átéli. Lelkiségük így természetes, tevékenységük magától értetődő lesz.

Alkotásaiban, mint minden orosz írásban, van probléma, és hősei is problémákkal küzdenek. De ezek sohasem olyan komplikáltak, mint pld. Dosztojevszkinél, s így a természetes életben fel is oldódnak. A Háború és Béke szerelmi lázokban vergődő, szinte dekadensen érzékeny Rosztova Natasája férjhez megy és ez a szubtilis lény vígan mossa a pelenkákat, és Bezuchij Pierre gróf, aki önmarcangolva vergődik a bűn és erény között, Natasa oldalán nyárspolgár lesz. Akik viszont nem tudnak megfelelni életük nagy kérdéseire, elpusztulnak. Így hal meg Karenina Anna és ilyen véget ér a tőprengő Bolkonszkiy Andrej herceg. Nem lehet egy egész életen át önmagunk megoldhatatlan problémáival viaskodni. Ez az élet természetes rendje, amelynek egyszerű és mély törvényeit a Kozákok Jeroskája testesíti meg a legplasztikusabban.

munka

Tolsztoj erkölcsi világrendjében, melynek jelenléte minden különösebb kihangsúlyozás nélkül írásai atmoszférájából is kiérződik, a keresztény elképzelések mellett, sok a hellén-pogány elem. Páratlanul világos ábrázolása, műveinek kiegyensúlyozott aránya, figuráinak és anyagának érzéki valósága ezt a pogány jelleget árulják el, amit a végzetszerűségről alkotott felfogása is elmélyít. A végzetszerűség úgy ül minden sora fölött, mint valami nagy feketeszárnyú madár. Az el nem kerülhető emberfeletti sors tragikumára szövi át vallásosnak tűnő motívumokkal történeteit.

A Háború és Béke történelemfilozófiája jellemzi egész művészetét. Az emberrel nem az történik, amit ő akar, az események tehát nem is az egyes ember elképzelései szerint igazodnak. Az élet történései az egyén felett álló okok szövevénye. Ez a végzet, amit ő isteni elrendelésnek nevez s amely elől csak egy menekvés van: nem menekülni. Csak úgy nyugodhatunk meg, ha minél tökéletesebbé válva közeledünk Istenhez és alávetjük magunkat akaratának.

A harmóniát és nyugalmat kereső fiatal Tolsztoj a művészetben észokokkal igyekszik alátámasztani vágyálmait, azt hogy az ember önmagában is megvalósítsa a világ rendjét, amelyben föld, állat, növény, munka egyetlen egységbe olvad össze. Úgy ahogyan azt a paraszt látja, akinél tárgy, érzelem, ember külön-külön létezik, de együtt él. A valóság minél teljesebb ábrázolásával akarja bizonyítani, nem a világ rossz, hanem mi vagyunk azok, akik nem tudunk beilleszkedni ebbe a nagy harmóniába és mindenféle helytelen cselekedetekkel igyekszünk is azt megakadályozni. Alig van más író, aki banalitás nélkül annyiszor le merné írni azt a szót bűn. De mi a bűn? Nem más, mint az a tevékenység és az a magatartás, amely ellenkezik a világ rendjével. Bűnös tehát az egyén elé akadályokat állító társadalom és ily értelemben bűnös az egyén is. Ő maga Tolsztoj is ilyen bűnös ember, ezért meg tudja érteni a hozzá hasonlókat és mély részvétet érez irántuk, mert hiszen helyzetük gyötrő voltát ő maga is átéli. Írásai melegsége a szegény és mindég csak önmaga ellen vétkező ember iránt érzett mély részvétből fakad, aki szembekerül a Tolsztoj által isteninek nevezett, valójában azonban pogány színezetű feudális panteizmussal.

André Gide írja, hogy Tolsztoj akkor kezdett társadalmi és morális kérdésekkel foglalkozni, amikor a művészetben már nem volt több mondanivalója. Ez a megállapítás téves, mert nem veszi észre Tolsztoj sajátos lelki összetételét. Amíg Tolsztoj racionalizmusa segítségével önmagának is be tudta bizonyítani a meglévő világról alkotott elképzeléseinek igazságát: azt hogy ez a világ tényleg létezik s csak ő az oka, hogy zárva vannak előtte kapui, addig művész volt. A moralista akkor szorította háttérbe a művészt, amikor a XIX. század végén a polgári civilizáció térhódítása Oroszországban is megbontotta a feudalizmus harmonikus világképét, s amikor a hit helyébe a tényleges megismerést állította. Erre a megismerésre Tolsztoj képtelen volt, nem is fogadhatta el ezt az új világot, mert akkor elveszti lába alól a talajt, megsemmisül benne az a kultúra, amely életének alapja volt. Tolsztoj kétségbeesetten hadakozik a civilizációval. Türelmetlenül utasít vissza minden az övével ellentétes

felfogást. Már nem vitatkozik, hanem diktálni szeretne: mindenki az ő igazságait szolgálja — a művészet is. De nem Shakespeare, nem a IX. Szinfónia és nem az ő korábbi művészete, hanem az a másik, amely elveti a léha szépséget és alárendeli magát az eszmének, nem gyönyörködött, hanem prédikál és zordonan fenyeget. Minél öregebb lesz, annál jobban begubózik önmagába és annál keményebben ítél. Ebben a „művészetellenes” periódusban írja az Iván Iljitsch halála (1881—6) a Népielbeszélések (1881—6), A sötétség hatalma (1886), a Kreutzer szonáta (1889), az Úr és szolga, a Feltámadás című munkáit. A Feltámadás az akkor már 70 éves Tolsztoj utolsó és művészi szempontból talán a leggyöngébb műve. Ez lehetett volna az általa újabban igényelt művészi forma kiindulópontja. Mégsem elégitette ki. Élete hiábavalóságának a tudata egyre jobban elhatalmasodik felette. A fiatal korában írt Háború és Békében a haldokló Bolkonszkij herceg megismeri a legmagasabbrendű szeretetet, tehát meg kell hálnia. Az öreg, kifáradt Tolsztoj tele van gyűlölettel önmaga és a világ iránt s megindul a halál elé. Nyugtalansága nőttön nő, míg végre elbirhatatlanná fokozódik, 1910 október 28-án elmegy hazulról. Még mindég áztatja magát, hogy nem önmaga, hanem a felesége elől menekül, hogy végre úgy élhessen, ahogyan azt annyi éven keresztül s olyan hévvel tanácsolta a világnak. De célját már nem érheti el. Menekülése közben, az aposztovói vasútállomáson találkozik a halállal.

1499

IV.

A nagy alkotók közelsége akkor is átalakítóan hat az emberre, ha azok felfogásával sohasem értett egyet. Az alkotásban rejlő feszültségben a világnézeti különbségek ellenére is megéreződik a művész akaraterője. Tolsztoj sohasem szervezett tömegpártot a maga elgondolásainak politikai megvalósítása érdekében. Ellenkezőleg, minden erejével tiltakozott a politika és továbbmenően a forradalom ellen. És mégis azok közé tartozik, akik nagyban elősegítették az orosz forradalom kitörését. És ez nem a történelem „különös játéka”, ahogyan azt sokszor olvashatjuk, hanem az alkotás belső dinamikájának természetes útja. Az emberi történelemben minden nagy alkotó, tekintet nélkül politikai állásfoglalására, forradalmár volt, mert hiszen újat létrehozni mindig annyit jelent, mint megváltoztatni az eddigi egyensúlyállapotot. Tolsztoj kétségkívül alkotó ember volt.

A racionalizmus térhódítása bebizonyította, hogy úgy önmagunk, mint a világ minél teljesebb megismerése, alapjában véve az emberi főkéletesedés alapvető eszköze. Ma már azonban azt is látjuk, hogy ez az eszköz pozitív erkölcsi alátámasztás nélkül nem hozza meg a kívánt eredményeket. De kiderül az is, hogy a mai ember egyszerűen nem bírja el a megismerést, mert nincsen meg az ehhez szükséges belső biztonsága: talajtalan lény, akinek élete tele van bénító ellentmondással. Ha semmi más, de a szocialista társadalmi törekvések időleges csődje is megmutatta, mennyire fontos az ember belső értékeinek kifejlesztése, koncentrációja és érvényesítése. Tolsztojnak tehát elvben kétségtelenül igaza volt, amikor azt állította, hogy társadalmi átalakulás nem képzelhető el az egyén erkölcsi és szellemi értékeinek kifejlesztése nélkül. És ha mi

munka

ennek az állításnak, nem a Tolsztoj által hangoztatott gyakorlati irányát, hanem a szempontjait fogadjuk el, úgy egészen más értelme lesz Tolsztoj civilizációellenes küzdelmeinek is.

— Kétségtelen — mondta — hogy a villanyvilágítás, a telefon, a kiállítások, hangversenyek, a színházak, a szivardobozok, a gyufa, a nadrágtartó és a motor igen csodálatra méltó dolgok. De átkozottak legyenek mégis örökre és nemcsak ezek, de a vasút és a gyapotszövés is, ha ehhez kell, hogy miattuk az emberiség kilencven százaléka rabszolgasorban éljen és ezerszámra dögöljön a gyárakban. Aminthogy igaz, hogy a munkamegosztás is gazdagít és széppé teszi az életet. De halálra ítéli az ember élő lelkét.

A civilizáció az eszközök gazdagodásának periódusa. Az a korszak, amikor az emberiség életében történelmi és gazdasági szükségszerűségek behatása alatt felszaporodnak azok az eszközök, amelyek célja és rendeltetése az emberi élet megkönnyítése. Tolsztoj nem látta, de érezte, hogy a polgári civilizációban, az eszköz cél lett. A polgári civilizáció megbontotta az ember és környezete egységét, s harmonikus kultúra helyett, egyelőre olyan diszharmoniót teremtett, amelyben a mai ember sehogysem találja meg a helyét. Ez a civilizáció elmélyítette az ember kiszolgáltatottságát, aki rabja lett a társadalmi viszonyoknak, az eszközöknek, és önmagának. Nincsenek bensőséges kapcsolatai sem a világgal, sem a szűkebb környezettel, sem a munkával. A mai ember idegenül jár a ruhájában, idegenként lakik a lakásában, és idegen önmaga előtt is. Nincsenek igazi érzelmei és nincsenek igazi fájdalmai sem. Ebből a tragikus korból kiveszett a tragédia. Az ember eltárgyasodott, épen olyan eszköz, mint mindaz, amit minden igazi átérzés és felismerés nélkül hajszol reggeltől estig és estétől reggelig. Nincs nappala és nincs éjszakája, soha sincsen önmagánál, tehát alapjában sehol sincsen. Pillanatig sem tud önmaga és a sorsa felett gondolkodni. Nem a kollektív egyéniségek alakultak ki, hanem a nyájszellemben tömörült individuális önzés. Ez az emberanyag komolyan nem változtatható sorsán.

Tolsztoj végzetesen tévedett, amikor a civilizációban ő is célt és nem eszközt látott. De nem tévedett akkor, amikor az ő sajátos szempontjain keresztül felhívta figyelmünket arra, hogy vissza kell térni önmagunkhoz, mert csak az önmaga érzéseit és gondolkodását elmélyítő ember vetheti meg alapját annak a kultúrának, amely a rabszolgatartó civilizációt rabszolgává alakítja. Ez a kultúra, amelynek tárgyi feltételei adva vannak már a mai társadalomban, együtt alakul az érte küzdő emberrel. De az új kultúra kialakulása nem mechanikus folyamat, s nem csak politika és nem csak gazdasági harc, amely a termelőeszközök fejlettségéből önként következik, hanem mindezen felül még valami más is. Ez a plusz az, amire Tolsztoj ma ismét felhívja figyelmünket. Az új kultúra kialakulásának folyamatát annak az embernek kell megindítani, aki élményszerűen elsősorban azt fedezi fel, hogy önmagának mennyire ki van szolgáltatva. Ezen a ponton találkozik a helyét kereső Tolsztoj, a helyét nem találó mai emberrel. Sőt a modern szocialista gondolkodással is, amely ma már egészen másképpen vélekedik az objektív és szubjektív társadalmi tényezők kölcsönhatásáról, mint egy évtized előtt a mechanikusan látó szocialista teoretikusok és politikusok.

Gró Lajos.

A festészet fejlődése Cezannétól máig 1501

Azok az ismert teoriák, melyek a köznapi élet jelenségeitől teljesen függetlenül álló valaminek fogták fel a művészetet: megbuktak. A gazdasági, politikai és vallási mozgalmak mindig szoros összefüggésben vannak a művészet kialakulásával. Végtelenül lehetne vitatkozni azon, mi volt előbb: a tyúk, vagy: a tojás, egy azonban biztos, hogy Boticellinek Savonarolához, az impresszionistáknak a francia forradalomhoz és a mai művészetnek a világháború megrázkódtatásaihoz, nagyon sok köze van. Ezeket a szempontokat máig eléggé elsikkasztották, pedig ezek nélkül a művészet fejlődése érthetetlen ornamentikának látszik. Természetesen nem helyes a másik véglet sem, mely a művészt csak, mint szociális jelenséget értelmezi.

A művészet nem más, mint az egyensúly és harmónia keresése. A művész mindig azért küzd, hogy megtalálja korának kifejező ritmusát és azt harmóniába hozza önmagával.

A művészen belül a kollektív érzés jut kifejezésre az egyéni keresztül. Minden művészet csődjét jelenti azonban, ha mint művészet önmaga körén belül összemosódik a hasonlóságban. Az impresszionizmusnak az volt a vége, mikor Pissaró, Sisley, Monet, olyan bázist találtak, mely majdnem teljesen hasonlónak tette művészetüket.

Cezanne, ösztönösen ellök magától mindent. Fejlődését nem akasztja meg az impresszionisták fény és atmoszféra teóriája. Adva van a tárgy színe (lokálonus) és helyzete a térben (tömeg), melyekkel fel kell építeni a kép organikus egységét.

A század végén a festészet teljesen zsákutcába jut. Reménytelenül igyekeznek a művészek a közhellyé vált „forradalmi” impresszionizmusból kifacsarni még valamit. Minden hang hamis, a ritmus *nem* stimmel s az új század születésének öröme alatt, már ott örvénylenek az összeütköző erők: a világháború.

A világ minden tájáról Párisba özönlő fiataloknak egy forradalmi csoportja most hirtelen ráérez arra a proféciára, mely *Cezanne* képeiben rejlik. "Adjatok egy fix pontot és én kifordítom a világot sarkaiból", mondta Archimedes. *Cezanne* ezt a fix pontot adta a fiataloknak.

A klasszikus formát, a klasszikus vonalat már az impresszionizmus meggyilkolta, de ottmaradt a hulla, mely bomlásával beteggé mérgezte a levegőt.

Cezanne ösztönösen érezte képein, hogy minden atom, minden anyag, tárgy, magába zárja ugyanazokat a törvényeket, melyek az egész világegyetemet betöltik. Véletlen nincs. Véletlent csak akkor látunk, ha az élet, a világ egy szeletét, mint önmagában álló egészet vizsgáljuk. A világ végtelen, nincs olyan mozgás, mely ne lenne kiegyensúlyozva, nincsen olyan történés, mely értelmetlen lenne. Az impresszionisták részleteket és momentumokat vágtak ki az életből, hamis képet adva annak igazi lényegéről. *Cezanne* képein nincs olyan tárgy, vagy motívum, melyet ne fellebbezhetetlen erők kötnének helyükhöz.

Cezanne képeinek fakturájában ösztönösen érezte, hogy a tárgyak nem szűnnek meg létezni ott, ahol a képen életük befejeződik. Felleleteinek dinamikája érezte a formák összefonódó végtelen láncolatát.

munka

Ami Cezannenál ösztönös volt, a fiataloknál tudatossá lett. Picasso, Matisse, Bracque, Léger valósággal tudományos alapon álltak neki a kérdés tisztázásának. Míg Cezanne csak sejtette, hogy a tárgyaknak van más karakterük is, mint amelyet egy nézőpontból látni lehet, ők felvetik a tárgyaknak minden tulajdonságát. A statikai állapotot a dinamika váltja fel, a naturális logikát behelyettesíti a tudományos logika.

Szimultanizmusuk, mely a dolgokat mindig megforgatva és kifordítva, tehát a pillanat-rögzítés helyett örök mozgásban vetíti a néző elé, felrobbant minden konvenciót.

A motívumok hihetetlenül felgazdagodnak. Nincs olyan egyszerű csendélet, mely ne lenne ijesztő formatorlás. Természetesen, az impresszionisták laza képkonstrukciója is megváltozik, enélkül minden anarchisztikus káosszá válna. A véletlen helyét törvények váltják fel s a kompozíció szigorú matematikai bázison nyugszik.

A művész kétdimenzió határolt felületen, felépít egy organikus egységet, mely önmagán belül a világegyetem törvényeinek alapján áll. A művésznak olyan szigorúsággal kell konstruálni képét, mintha házat építene és munkájának helyességétől az emberek életbiztonsága függne.

Juan Gris, a nagy spanyol kubista, annyira elsőrendűnek érzi a konstrukciót, hogy számtalanszor előbb egy geometriai rendszert vetít fel vásznára és aztán behelyettesíti azt olyan motívumokkal, melyeket a váz kialakulása szugerál.

Természetesen felvetődött az a kérdés is, szükség van-e arra, hogy a tárgyak minden tulajdonságát érzékeltessük? Ozenfant, Jeaneret azt felelték: nem! Csak a lényeges tulajdonságok érzékeltetése fontos.

Az elementumok szelekcionálásával megteremtették a *purizmust*.

Néhány mondattal érintem azokat a kísérleteket, melyek a kubizmus kialakulását követik, melyek, ha produkálnak is értékeket, izolálva maradnak, nem tudva bekapcsolódni a fejlődés vezérfonalába. Ezek közé sorolom az expresszionizmust, futurizmust, a primitív művészetek hatását és a mercizmust.

Az *expresszionizmus* majdnem egyidejűleg születik a kubizmussal, mely a formadinamikán keresztül csinált forradalmat, míg az expresszionizmust a literális dinamikának nevezhetjük. A kubizmus mindent a vizuális probléma szempontjából ítél meg és mindenek elé helyezi a kép organikus felépítését. Az expresszionizmus literális szempontból szelektál és azt mondja: van lényeges és alárendelt rész a képben. Azt, amit a művész lényegesnek lát, úgy kell felfokozni, hogy a nézőnek is rögtön ugyanazt szugerálja. A dolgoknak ez a felfogása, úgyszólván mindig létezett, hiszen Grecot, Goját, Tintoretot egy bizonyos szemszögből expresszionistának lehetne mondani. A művész, tudat alatt majdnem mindig szelektál, az expresszionisták azonban ezt az érzést tudatosították és felfokozták.

A *futurizmusnál* már közelebbi kapcsolatot találunk a kubizmussal. A kubizmus dinamikai problémái természetesen vetették fel a mozgás problémáját. A mozgás elkerülhetetlen következménye a történet. A történetek időrendbeli viszonylatban állnak egymással (egyik a másik után). A futurizmus problémái tehát: mozgás és az idő. Ezeket a problémákat szimultanizmussal vélték megoldani. A futurizmus tehát a kubizmussal szemben, a mozgás kvalitásait és az idő kiküszöbölését helyezi előtérbe.

A primitív művészetek hatása, már inkább csak pszichológiai alapon magyarázható. A kubizmus széttörte a klasszikus formát, a klasszikus vonalat, hogy újat építhessen. Az egész modern művészetben megvolt tehát az újrakezdés érzése és szándéka. Érthető, hogy a művészek figyelme a kultúra alacsony fokán, a kultúra kezdetén álló népek és fajok művésze felé terelődött, kik szüzen és ösztönösen a legegyszerűbb strukturával, a legegyszerűbb elementumokkal építették és építik fel műveiket.

Már Gauguin is szükségét érezte, hogy szakítva az európai civilizáció minden konvenciójával, Tahitiban, a bensülöttek közt keresse a megújulást. Azonban Picasso és Gauguin negroizmusa között igen nagy különbség van. Gauguin egyszerűen adoptálta a bensülöttek látását és azt egy európai festő kultúrájával realizálta. Picasso inspirálódik a néger plasztikától, de azt transzformálva beleolvasztja a nagy forradalom eredményeibe.

A dadaizmus lényege nem képzőművészeti: azaz nem formai forradalom. A dadaizmus a minden körülmény közti szabadságratörekvés szorosabb meghatározása, lényegénél fogva lehetetlen. Szabadság a szabadságért. Anarchia.

A mercizmus szorosan összefüggésben áll a kubizmus anyagkeresési problémáival. A formák felgazdagításával együtt járt az anyagkvalitások érzékeltetése is. A kép festékfelületének modelálása szorosan követte a ritmus és tömegproblémákat. A „mercizmus” tulajdonképpen az „új tárgyiasság” mozgalomból indul ki. „Minek imitálni az anyagot? Fejezzük ki az anyagot az anyaggal.” Tévedésük a művészet legelemibb követelményeinek félreértése. A művészet mindig transzponálás: a dolgoknak és jelenségeknek újraértelmezése. Ennek a „targyiasságnak” diadala, a művészet kiküszöbölése lenne.

Az „Ecoles de Parisnak” is van egy periódusa, mely sokat foglalkozik ezekkel a problémákkal, ez a „Collages” (ragasztás) korszaka. A látszólagos hasonlóság mélyén, lényeges eltérés van azonban, ugyanis itt nem a „targyiasság” a cél, hanem a felületoptikájának felgazdagítása. A különböző anyagok igen gyakran egy teljesen elvont vizíó alkotó-elemeiül szolgálnak.

A kubizmus első korszaka (Cezanne és Picassoék korai kísérletezései) az ösztönös kubizmus, ezt követi a kiérett, analitikus kubizmus és folytatódik a szintetikus kubizmussal, mely, az úgynevezett „abstrakt” (nem ábrázoló) festői törekvésekben csúcsosodik ki.

A kubizmus elemeire bontotta az összetett formákat és azokkal, a lehetőségek szerint szabadon komponált. Minden motívumnak csak annyiban van jelentősége, amennyiben hozzájárul a kép organikus egységéhez.

Az emberek érthetetlenül állanak a kép előtt, melyen egy figurának a szemei a vászon ellenkező két sarkába vannak vetve. Azaz csak látszólag vetve, mert a kompozíció logikája azt követeli, hogy az a két mandulaalakú forma ott legyen.

A gondolat tovább folytatódik. Ha már ilyen szabadon komponálunk és rendelkezünk a formákkal, akkor miért nem megyünk tovább? Minek akkor a tárgyi kötöttség? Ne mondjuk azt, hogy „táj” vagy „portré”, hanem legyen egyszerűen „kompozíció”. Vegyünk formákat minden leábrázolási szándék nélkül és építsünk velük képeket.

Az „absztrakt” művészek, ma már két csoportra oszlanak. Az egyik részük megmaradt az ortodox, tiszta absztrakciónál, csak szabályos mértani formákkal (kocka, kör, egyenes) komponálnak. Térképzésük két-dimenziójú, a clair obscurt elítélik, mint a festészet lényegének meghamisítását. Ebből a csoportból váltak ki a konstruktivisták, akik a térképzést a clair obscur elkerülésével igyekeznek megoldani azáltal, hogy reliefeket és tárgyakat kreálnak. Kísérleteik sok érdekes dolgot hoztak felszínre, tévedésük azonban az, hogy egy piktori problémát úgy akarnak megoldani, hogy átviszik a szobrászat területére.

A másik csoport nem állt meg a kockánál és a körnél, hanem a kompozíció dinamikája és tendenciája irányába torzítja, modelálja a formákat. Nem tagadják a „clair obscurt” (világos, sötét) és képeik formagazdagságukkal, plaszticitásukkal sokszor akaratlanul és egészen naturális víziókat szügerálnak. Úgy érzem, a művészeknek eme csoportja jut el a rég áhitott „új természetlátáshoz”.

Magam nem tartom helyesnek az „absztrakt” elnevezést, mert ha elfogadom, úgy minden kép absztrakt, viszont sokkal logikusabbnak érzem, azt mondani, hogy minden kép: reális.

Elemek az egyenes és görbe vonal, a sík és hajlított felület, a színek — végesek és limitáltak. A legegyszerűbb testektől a legkomplicáltabbig, mind ezeknek az elemeknek az összetételei. Miután új elemeket nem tudunk kreálni, a természet kereteiből lehetetlen kiszabadulnunk.

Az ember mindig hatása alatt van környezetének, a geográfiai helyzetnek és a légköri viszonyoknak. Ezeknek a hatása kimutatható minden nép művészetének kialakulásában. Ezek szerint nem hiszem, hogy lehet a művészet természettől való elrugaszkodásáról beszélni.

Az utóbbi években az „Absztrakt” művészet reakciójaként egy „új irányzat” került felszínre, a „Szürrealizmus”.

A „szürrealizmust” tulajdonképpen írók indítják el. Az „absztrakt” művészet közelíti meg legjobban az úgynevezett „abszolút festészetet”, ennek ellenhatása a szürrealizmus, mely úgyszólván tiszta irodalom. Célja: az ember tudatalatti ösztöneinek, álmainak kivetítése.

„Absztrakt” művészet logikájával szemben az automatizmus létjogosultságát hangoztatja. Ha egy ember minden gondolkodás nélkül, sőt anélkül, hogy a papírt nézné, automatikusan elkezd vonalakat húzni, az, okvetlenül kivetít olyan dolgokat, melyeket ő sem tud, s melyek ki-analizálhatók pszichológiai alapon. Az automatikus rajz mindig egyéni, mint ahogy minden grafológia egyéni.

A szürrealizmus végeredményben egy tág élet-koncepció, mely minden önkényes ötletnek elismeri létjogosultságát. Anarchizmusa közel áll a dadaizmushoz. Csak az individuum kiélését veszi figyelembe, teljesen elfelejtkezve a művész szociális küldetéséről.

De a szürrealistáknak van egy kis csoportja, kik igyekeznek összehangolni teoriájukat egy szociális misszióval. Azt mondják, hogy a művész kötelessége az embereket a közönyből és meglegedett tespedtség-ből felrázni és mindenáron, akár megbotránkoztatással és meglepetésekkel, szellemi aktivitásra kényszeríteni, hogy így készítsék elő az újjáalakulás talaját.

Peterdi Gábor

Gésmeý Pál az „Emberismeret” legutóbbi számában (*A tömeg*) idéz egy mordatot Engels Frigyesztől, melyben egyebek közt arról van szó, hogy a szocializmus tudománya „minden részletében és összefüggésében kidolgozandó”. De az, amit e nagy és nagyon időszerű mottó alatt végez, minden egyéb csak nem tudomány. Különösen *de Man entellektüel-szocializmusáról* olvashatunk ebben a „Szocializmus pszichológiája” című cikkben olyan megállapításokat, amelyeknek olvastára égnek áll az ember haja. Amelyek tehát parancsolóan és sürgősen követelik a helyreigazítást.

Hendrik de Man szellemi fejlődésében három időszak különböztethető meg. Az első, melyet *marxistának*, s a harmadik, melyet *közvetlen cselekvőnek* nevezhetünk, ebben az összefüggésben nem érdekel bennünket közelebbről. Annál inkább a középső.

Ez az *ortodox marxizmussal való szembehelyezkedés* jegyében áll.

De Man itt főleg a társas életnyilvánulások egymásra való hatását veszi vizsgálat alá és tévedésnek minősíti azt a marxi tételt, hogy a technikus-ökonómikus szerkezet szabja meg a felépítményi formák hogyanját. Marx állásfoglalásában, különösen az ú. n. történeti materializmusban „ökonómiai determinizmust” lát és azt véli, hogy Marx szerint az ökonómiai adottságokból szükségkép következik a szocializmus.

Szögezzük le rögtön, hogy De Man itt elveti a súlykot. Úgy látszik, nem tudja, vagy a „psychological jolt”, az ellenvélemény kihangsúlyozása hevében nem akarja tudni, hogy Marx ismételten kiemeli a közbenlévő, az *ökonómikus hatásokra reagáló ember* szerepét. Az, aki leírta ezeket a még ma is nagyon megszívlelendő mondatokat, hogy „történelem” mint valami misztikus lény nincs, hanem csak emberek vannak, akik csinálják történelmüket; hogy a „társadalom” is emberek viszonylata egymáshoz s a természethez; hogy a „király” sem jelent egyebet, mint embertársi viszonylatokat egy emberrel, a királlyal szemben... — Marx az „ökonómiai determinizmust” nem értette olyan mereven, olyan szinte mechanikus-materiális módra, mintahogy de Man ezt fejlődése második szakaszában hirdette. A marxi értelmű „reális bázis”, melyhez „végső fokon” a felépítmény igazodik, nem jelent egyebet, mint azt az iránymutató meglátást, melyet kezdettől fogva sejt az ember, melyet a „*primum vivere dein philosophari*”-ban s ezelőtt biztosan már számtalan közmondásban kifejez, amelyet azonban Marx formált társadalomtudományi megismeréssé. De Man fejlődése második szakaszában szinte egy olyan marxizmust képzel el, vagy legalább is hirdet, mely szerint csak a technikus-ökonómikus szerkezetnek van saját fejlődési iránya s minden egyéb szükségszerűen ez után a fatális és tudattalan tényező után igazodik. E sorok írója is, mikor még csak a marxi álláspont veszélyeztetettségét látta (és nem érezte fel közvetlen tapasztalatok árán a de Mani revízió abszolút szükségességét), hosszú vitában állt de Mannal a prágai „Tribüne” és „Sozialdemokrat” hasábjain, kiemelve, hogy de Man egyszerűen elfeledkezik a „forradalmi osztály”, a „*revolutionäre Klasse*” szerepéről, melyet ugyan a *technikus-ökonómikus fejlődés hív életre, de amely nélkül a „szociális forradalom korszaka”, a „die Epoche der sozialen Revolution” nem képzelhető el.*

De Man tehát itt túlságba viszi a marxi revíziót s olyat állít a marxiz-

musról, melyet ő maga is csak a túlzó kritikai álláspont szemüvegén át vélt láthatni.

A marxi álláspont igazsága: a technikai-gazdasági szerkezet *indító lendülete* kétségtelen:

1. A technikus-ökonómikus síkon *indul* a fejlődés, azon egyszerű oknál fogva, mert babona és erőszak itt akadályozhatja a legkevésbé az értelmi haladást, mely (Marx szerint is*) minden szociális fejlődés alapja.

2. Egy osztálytársadalmi korszak folyamán ellentét támad és fokozódik a technikus-ökonómikus szerkezet által lehetővé vált fejlettségi fok s a jog-politikai szerkezet által megszabott keretek között. E keretek: a tulajdoni viszonyok a társadalmi haladás bilincseivé válnak. E bilincsek széttörése egyetemes emberi szükségszerűség.

3. A „bilincsek széttörése” a szociális valóságban azt jelenti, hogy a mindenkori „forradalmi osztály” a *társadalmi munka fejlettségi fokához igazítja* a jogpolitikai szerkezetet, vagyis a tulajdonjogi rendszert s az érvényes jogot garantáló államhatalmat.

E *hármás felismerés: a marxizmus lényege*, aere perennius... az elleplező ideológiák bomlasztó hatalmánál mérhetetlenül erősebb. Tényleges társadalomtudomány csak e hármás alappilléren épülhet. S kétségtelen, hogy Hendrik de Man, akinek *pillantása nem annyira szociológiai, mint inkább szociálpszichológia*, nem juttatott e felismeréseknek elegendő jelentőséget.

De viszont kétségtelen az is, hogy de Man, a szociálpszichológus, a marxi gondolatrendszer hiányosságainak, végig nem gondolt általánosításainak legelevenjére tapintott, mikor felvetette az epokális kérdést: *miként válik a „bilincsek” bénító hatásából felszabadító lendület, miként lesz az elnyomorodás tendenciájából „forradalmi osztály”?*

A marxi bétű, a híres ígéret, hogy az egyik „póluson” a privilégium, az eszajátított értéktöbblet, a burzsoa fényűzés méltatlansága és céltalansága, s a másik „póluson” a kizsákmányoltak elnyomtatása, nyomora, de harcikedve is növekszik, amíg nem üt az óra... — csak az apokaliptikus csodavárás hangulatát terjeszti. Ez a hit az isten országában, melynek eljövetele előtt még egyszer fellángol a forradalmi tűz, hogy minden Szodomát elpusztítson a földről, semmiképp sem illik a „tudományos szocializmus” alkotó akaratába, mely a társadalmi történet „tendenciáit”, fejlődésének irányvonalait kutatja; mert épp a döntő ponton feledkezik meg *annak vizsgálatáról, hogy miként alakul az elnyomorodás hatását testén-lelkén érző proletár, mi a tömeghatása a nyomornak* és nem más-e, mint az ember-mértéken messze túleső pszichológiai csoda, ha az elnyomottak elkeseredéséből, leigázottságuk és reménytelenségük bénító érzéséből lesz az a *cselekvően kollektív lelkiesség*, mely minden „forradalmi osztály” előfeltétele. Marx ezt a problémát még nem vetette fel s a marxi gondolatrendszer e hiányossága érthető ugyan (hisz a kor még nem ismerte az egyéni és tömegpsziché kérdéseit) — de annál súlyosabb, minél többet kíván a marxizmus a kapitalista Szodomát leváltó forradalmi osztálytól, a proletariátustól.

De Mannak ép ez a szellemtörténelmi jelentősége: az a határozott felismerés, mely szembezállt minden proletár-mitosz-szal, minden proletár-

*) Marx ismételt hangsúlyozza, hogy a technikus-ökonómikus szerkezet alapja a *mindenkori érvényes „tudás technológiai alkalmazhatósága”*.

ígérettel és kimutatta, hogy a proletár-lelkiség alakulása önmagában még nem teremthet szocializmust.

1507

Nem teremthet a konjunktúrában és nem a krízisben. A konjunktúrában azért nem, mert egyszerűen erőt vesz rajta az a természetes ösztön, hogy magának és családjának lehető nyugalmat, jó ételt és jobb bútort, vikend-házat, esetleg rendes családi házat szerezzen: „elpolgáriasodik” (éppen a szocialista szervezetek alkották meg a „verbürgerlichen” szót, mint a tagjaik fogyó áldozatkészsége ellen való szemrehányást); s a krízisben azért nem, mert a nyomor közvetlen hatása az emberben épen nem kollektív erényeket, hanem pusztító ösztönöket, csöcselék-proletariátusi hajlamokat fejleszt. A proletár elpolgáriasodik vagy csöcselék-proletárrá válik — akkor, ha nem ment át a szocialista eszme iskoláján, ha nem tanulta meg a szocialista célért való lelkesedést. De Man ezt a szinte magától értetődő pszichológiai igazságot idézte fel a proletár-mitosz elhatalmasodása ellen, és kiegészítette azzal a másikkal, hogy a szocialista eszmevilág nem proletár teljesítmény, hanem polgári osztályokkal meghasonlott entellektüellek szellemi lázadásának eredménye. Az utópisták, a Marx előtti francia szocialisták, Marx, Engels, Lassalle... akik közreműködtek a szocialista eszmevilág kialakításában, nem a proletariátus, hanem a polgárság gyermekei voltak, mert csak itt juthattak érintkezésbe a kultúra örök eszmei értékeivel, az igazságtalanság és méltánytalanság ellen lázadó szellem, az „örök lázadó szellem”, hatalmával.

De Man a „*Der Sozialismus und die Intellektuellen*” című brosúrájában foglalja össze ezirányú nézeteit s aki elolvassa e kis írást, nem fog menekülni az érzés elől, hogy itt a kultúrtörténelem legújabb korszakának nagyjelentőségű dokumentumával áll szemben. A „Zur Psychologie des Sozialismus”-t, de Man első európai hírnévre emelkedett művét, nem lehet és nem is szabad a „Kapital”-al összehasonlítani (ahogy Bernard Laverge tette: „A „Zur Psychologie” megjelenése 1926-ban a legfontosabb dátumot jelöli 1867 óta, mikor Marx Kapitalja megjelent...”): De Man-ból hiányzik a magasabb fokú rendszerező készség, a meglévő eredményeket számontartó és fejlesztő fogalmi gondolkodás; a Zur Psychologie adathalmazában is gyakran elvész a logikus okfejtés világos útja s e tekintetben a „Die sozialistische Idee” sem jelent magasabb tudományos értéket. De Man métiér-je nem a tudományos mű, hanem a brosúra, nem a filozófia, hanem a tett, nem a messzi távlatokat összetartó logikai összefüggés, hanem a közvetlen ható publicista érzék — a zseniális „Fingerspitzengefühl”. A „Zur Psychologie des Sozialismus” s a „Sozialistische Idee” vaskos köteteinél is mérhetetlenül jelentősebb az intellektuális szocializmusról szóló kis füzet. Mert ez adta vissza a „tudományos szocializmus” szellemi méltóságát (egy olyan korban, melyben újra tudat-előtérbe lépett a szellem: a szellemi funkció s a szellemi eredmények alakító hatalma) s ez emelte a szocializmust újra célá, humánummá, emberi ideállá, melynek szolgálni érdemes. „A szabadságot, melyre minden szellemi teljesítménynek olyan szüksége van, mint az életnek levegőre, munkásöklök védelmezik...”, de ha az emberi szabadság és méltóság intézményeit a proletár szervezettség harcolta is ki, ne feledje ez a proletár szervezettség, hogy a célokat és ideálokat a szellem harcosai — csak ezek az „entellektüellek” a szó de mani értelmében — álmodták meg szívük vágyával s tették a köztudat és közakarát részévé, egyénenként annyi elhatározottsággal s annyi bátorsággal, melyet minden joggal megillet a jövőt alakító forradalmiság becsületrendje...

munka

S az új szintézisre: *a proletár szervezettség s az intellektuális célkitűzés új kézfogójára* nagyobb szükség van, mint valaha: „A háború óta a szocializmus mint szellemi irány egyre hatalmasabb, de mint tudatos szellemi élet a szociáldemokráciában szegényesebb, mint azelőtt. A munkásszocializmust az elszellemtelenedés, az elnyárspolgárosodás, a hitbénulás veszélye fenyegeti, ha nem eszmél kellő időben rá, hogy több a kötelessége, mint az osztályhatalom s az osztályérdek felé való törekvés; ha nem találja meg újra az utat a lelkesülésnek azokhoz a forrásaihoz, melyek az ethoszból folynak.”

Ennyit a fogalmak és tények tisztázása érdekében.

Ügylátszik, említett cikkében Gésme, a maga álláspontjának igazát az ellenfél álláspontjának tökéletes összezavarásával igyekszik alátámasztani. Nem éppen fair eljárás.

Hort Dezső

Szenes Piroska : Egyszer élünk

Kisvárosból Pestre került zsidólány magát elemző naplója külső formájában a regény. Egyetemi élet, fehérterror, infláció vibrál változó színnel a háttérben és benne előítéletek, faji különbözőségek nehéz csatáját vívja meg két, szerelmébe gubancolódott gyerekember. A lányban életösztöne mimikriszerű tulajdonságot fejleszt. Szarkazmussal menekül az elérzékenyülés elől, ki akar magából irtani minden hagyománytisztéletet és makacsul ragaszkodik megálázott zsidóságához. A fiatalság gyengeséget szégyenlő forradalma. Azt hiszi szegény, hogy elvei vannak, pedig romantikus. Romantika faji ragaszkodása. Nem meggyőződés, hit, csak dacoskodás tartja meg zsidónak. Gyávaságnak ítélné az elszakadást. Olykor gyöngeségből szalad az árnyékos oldalra is a nap elől.

Ezzel a feltűnően asszonyos és semita „szertelenséggel” szemben a fiú biztonságosabb. A gondolattalan, önfeláldozó odaadást fékező tudatossággal viszonzozza, erős érzéssel a valóságok iránt.

A szereplők általánosságban okos emberek. Még a szánalmas esetek is fölényesen okosak. Az író a maga intelligenciájától láthatóan nem tud szabadulni. Saját éleslátása szemet ad a valóságban hunyorgóknak is.

Nemes fölényre vall Szenes Piroska ökonomikus stílusa, mely asszonyos, mégis keményebb a szokottnál és igen pontosan fejezi ki tartalmát.

Bátorságra vall az eddig kényesen került témának felvetése, de a zsidó diáklány egyetemi sorsát, a katholicizmus és zsidóság szerelem mögötti ütköző árnyékát érdemes volna intenzívebben kimélyíteni. Csak ballaszt, hogy a könyvben többről és másról is van szó.

Még emlékezünk Szenes Piroska Csillag a homlokán című előző regényére, ha ebben a könyvében nem is haladta túl akkori magát, témalátásban és kifejező készségben gazdagodott.

Bánáti Oszkár

Szomory Dezső: Emberi kis képeskönyv

Ha különböző egyének gondolnak ugyanarra a tárgyra, személyre vagy eseményre, képzeik nem lesznek azonosak, csupán a variációi egy témának. Variációi annak a témának, ami maga a tárgy, személy vagy esemény s ami valójában tisztán sohasem fogható fel az alanyt, az ént kialakító intellektuális, morális, vallásos, sexuális, társadalmi és biológiai elemek sokrétűsége, kapcsolataik gazdagsága miatt. Mennyivel dúsabbá, gazdagabbá válnak a variációk, ha művész aktivizálja őket s alkotásában kifejeződésre jutnak. S a művész erejétől jelentőséget nyer a legszürkébb tárgy, esetlen mellékalakja emlékeinknek s a legmindennapibb esemény, mely életünkben semmitmondóan immár százszor is megjelent. Hiszen minden tárgy, személy, esemény egy világot hordoz magában, leszűkítve a maga jelenvalóságának jelentéktelenségére. De mégis egy bonyolult világot, az élet számtalan szálának kúsztátságával. Egy molekula, mely végtelen kicsinységben viselő a mindenség elemeivel.

Major Henrik rajza Szomory Dezsőről

„Az igazi művészt nem a tárgy megválasztásáról, hanem a feldolgozásáról ismerni meg. Művészet dolgában a jószándék semmi, a végrehajtás minden”, — ahogy Cherbuliez mondja. Szomory Dezső új kötete, az „Emberi kis képeskönyv” apró, alig néhányoldalas rajzokat ad szürke kis emberekről, zárt világról. De az író megláttatja a legkörülhatároltabb s leghétköznapibb pillanatban is az örök emberit s impresszionista képei oly távlatot nyitnak az ábrázoltak lelkébe, gondolatvilágába, hogy szinte úgy tűnik: ezekkel a kis írásokkal, az alakok százainak elénkállítása által s művészete súlyával Szomory Dezső egy kis Emberi Színjátékot alkotott meg, a Comédie Humaine balzaci értelmében. Ennek az Emberi Színjátéknak keretei azonban szűkre határoltak: virágos kertek s fehér tornácú házak a Szamos mentén, a könyvekkel körülrakott dolgozószoba s a pesti ucca. S a Színjáték szereplői? A pesti uccákon kallódó esett kis emberek, vidéki rokonok: emlékek hordozói és maga az író, aki látja és szemléli őket, hozzáér apró gondolataikhoz, sebeikhez, közöttük él és bevallja: „... én azt rég tudom, ha nem is adják tudtomra, hogy mindenki többet ér, mint én, akit elragadt a szépség s a művészet rögeszméje.”

Ime Szomory fogalmazásában az „elefántcsonttorony” problémája, melyet annyiszor emlegetnek legjobb íróink közül leggyakrabban talán épp övele kapcsolatban. De az „elefántcsonttorony” — s a benne őrzött „tisztá művészet” — fogalmában a rosszindulatúak s az általuk félrevezettettek értik a l'art pour l'art hideg és szimplista jelszavait, mert ebben az „elefántcsonttoronyban” az élet tanyázik. S ha lakóik szemére a „világnézetnélküliséget” vetik, nekünk meg

munka

kell ismernünk a valóságot, azt, hogy ezeknek a félrevonult és magányos művészeknek igen is van — még pedig a rohanó napi élet által legkevésbé megzavart — világnézetük. Hisz a világnézet képzet — érzelmi akció — a mindenségről, ennek egy kis részéről, az emberről s a kettő kapcsolatáról. Biztos, hogy Szomory Dezső átérzi mindezt, s talán épp ezekben a kis írásaiban látjuk leginkább, hogy mennyire ez irányítja munkájában. Mint ahogy kell is oly tudatos alkotónál, akinek a művészet azokat a transzcendentális magasságokat jelenti, ahol az ember „Istennel találkozik”. (Még jól emlékszünk erre a mondatára: „A művészet lényege csak annyi, hogy felemelje az embert a köznapi élete fölé és távoli egek felé, ahonnan lezuhant.”) Pontosabban és szűkebbre határolva: társadalomszemlélet lehet csak az, amit némely kritikusok és olvasók Szomorynál hiányolhattak. És ezeknek tudomásul kell venniök, hogy ez az író, akit valamikor mindennél jobban érdekelt egy embernek önmagával való viszonya, oly szuggesztíven vet világosságot a mai élet zilált kapcsolataira, társadalmi betegségeire, és főként oly bátran, mint igen kevesen a mai magyar irodalomban. Vajjon mit szólnak azok a hajdani kritikusok a vallomásra, melyet Szomory „Az adventi héten”, végigtekintve az elmúlt év felett, ily szavakkal vet papírra: „... tele voltam a szívemben jószándékkal, iparkodással s művészi munkakedvvel. Tele voltam szabadságvágygal, ami nyilván legerősebb érzésem és minden gyötrelmeim forrása. Ez úgy oda van tapadva, ez a vágy, oly szervesen, létem legtitkosabb gyökeréhez, hogy erről nem is óhajtok beszélni. Amit első vizsgálatra meg tudtam állapítani, csak annyi, hogy mai korunk ködös világa nem kedvezvén túlságosan a gondolat szabadságának — egyéni jóllétérezésem, ez év folyamán is, meglehetősen tökéletlen volt. Súlyos baj, hogy nagyon kellett vigyáznom minden szóra, amit leírtam.” Természetesen művész tesz vallomást és így folytatja: „Súlyos baj, nem annyira szociális céljaim, mint inkább a művészi forma és kifejezés szempontjából. Jól meggondolva a dolgot, nincsenek is szociális céljaim a szó gyakorlati értelmében.” De milyen ember ez a művész? „Legjobban az érdekelt, ami igazságos s ami szép. De ezt is bajos volt olyanformán kifejezni, hogy embertársaimat meg ne bántsam vele. Mert semmi sincs oly bántó, mint ami igazságos s ami szép.” Ime kitűnik, mennyire egy Szomory Dezső művészete és embersége. Itt áll, ebben a világban magányosan és gyöttrődve hajolva emberek felé, mint a tudós mikroszkópja fölé. Hogy nem forradalmár? Hogy nincsenek „szociális céljai” a szó gyakorlati értelmében? „A világot csak úgy lehetne megsegíteni, ha előbb nem a bajokat néznők, hanem a bajok eredőjét, vagyis az embert. Előbb az embert kellene megváltoztani, átönteni szervesen, egy más formába s egy más öntvénybe, hogy a világot meg lehessen segíteni.” Szép, tömör megfogalmazása ez Szomory életszemléletének, bár meg kell jegyeznünk, hogy ez a probléma lényegének csak egyik része. Biztos azonban, hogy Szomory Dezső ismeri az embereket, feltárja bűneiket, s hogy az ő Comedie Humaine;e nem nagy bűnöket, nem nagy szenvedélyeket hordoz balzaci lendülettel, ennek az oka a mi világunk hitványságában és gyatraságában rejlik, abban, hogy száz szállal köt a tradíció, a távlatnélküliség és apró érdekek akadályai töri meg a szenvedélyek kifejezésre jutását. Az „Emberi kis képeskönyv” esett, törpe emberekről szól, kik kevés kivétellel jóindulat nélkül rontják a világot. („Javarészt mégis az ember rontja el a dolgokat. Sok minden másképp lehetne, ha jól meggondolja az ember.”) De mégis ideális humanum takarja be ezeket az alakokat, az író megbocsájtó embersége, renani ke-

reszténysége, mely „öszönösen szeret szenvedni, mély bánatot viselni szívében.” És Szomory Dezső, az „elefántcsonttorony”-poéta, a művész-arisztokrata fölérdzi a milliók szenvedését és magukra hagyatottságát, sőt a megnyomorítottaknak és kitzsítottaknak azt az együvétartozását is, amely elvezeti ily irányban is a legmélyebb s egyben legmagasabb összefüggésekhez: „... a szegény emberek számára nincs tér, nincs távolság, nincs oceán s akkor is együtt vannak a végtelenségben, ha soha nem is találkoztak.”

1511

Ez Szomory Dezső kis írásainak kapcsolata az étellel. De minden írása feltár egy másik kapcsolatot is, a problémák megérzését és felismerését egy másik síkon is, az összetartozást a kultúrával.

Egyik esztétikusunk szögezi le: „Az irodalom mindig kultúrának kifejezése a szó legtágabb értelmében: érzelmi és gondolati kultúrának.” Szomory írásai mögött mindig ott érezzük annak az izzó és forrongó, de kifejezésében lecsiszoltnak tűnő kultúrának felérzését, mely Nyugat-Európával kapcsolja össze a mi szűkös világunk életét. A kultúrával való összefüggés azonban kettős. Nemcsak kifejezése az írás a kultúrának, de beszélhetünk a művészi kifejezés kultúrájáról is. És egyikről éppúgy, mint másikról, talán senkinél sem inkább, mint Szomory Dezsőnél.

Az „Emberi kis képeskönyv”-ről írta egyik kritikusa, hogy mennyire távol áll még az ily rajzok, emlékek, hangulatképek lerögzítésénél is az írótól az ilyfajta műveknél rendszerint megnyilatkozó „vázlatos elnagyoltság, pongyola odavetettség. Az ő kifejezőmódja mindig hiánytalanul bevégezett, részleteiben is tökéletesen munkált”. Kultúrált stílus. És Szomory stílusa, mely a maga belső nyugat-európaiságával forradalmi volt egykor, új világot nyitó, új lehetőségeket mutató a század fiatal írói előtt, s mely barokk zeneiségével ragadta magával az olvasót, hogy leegyszerűsödött, letisztult ezekben a kis írásokban! Egy író nyelvezetének kultúráltságát épp az mutatja, mennyire tud, anélkül, hogy egyéni színét elvesztené, hozzásimulni a tárgy esszenciális stílusához. Az „Emberi kis képeskönyv”-ben az író nyelvezete hozzácsiszolódott az egyszerű képekhez s emberekhez. Biztos azonban, hogy Szomory új nyelvezetének is (mely mellékmondatokban és jelzőkben hordozza az író humorát) zenéje van, azt merném mondani, kamarazeneisége.

Murányi-Kovács Endre

Májusi lák

*Nézzük az éveket, mint lebegnek és eltűnnek
a hold és a felhők alatt e földön. Előráncigálnak
bennünket a hajnalok és a nappalok véresre
szagatnak estig. Sorsunk változását nem
mutatják horoszkópok sem a vének jóslatai.
Munka után kiülünk a terekre, hol a
májusi fák már beszélnek egymás közt a világról,
amit majd beragyognak a boldog csillagok.*

Keleti Jenő.

munka

Kun Zsigmond: A világgazdasági válság

A világgazdasági válság problémakörének megvilágítása napjaink legérdekesebb feladatai közé tartozik. Különösen hasznosnak tartunk egy, a szerző célkitűzése szerint is tisztán elvi szempontokkal felépített válságkutató tanulmányt. Ugy látjuk azonban, ha Kun Zsigmond könyve igen hasznos részletekkel járulhat is hozzá ehhez a munkához, őt magát ezek a részletek nem vezetik el az összefüggések meglátásáig. Független tudott maradni pártszempontoktól, a különböző jelszavakat helyesen bírálja, de kiindulópontjának téves voltánál fogva maga sem érhetette el azt az elvi tisztaságot, amit ez a függetlenség lehetővé tenné.

Irányító elvéül a gazdaságosságot jelöli meg és határozottan tagadja a megkülönböztetés jogosultságát egyrészt a tőkés termelés proficcélja, másrészt egy szocialista termelési rendszer célja — a szükségletek kielégítése között.

A gazdaságosság elvét önmagában igaznak tartjuk. Közös emberi, de egyben egyéni cél is, hogy „az ember munkatevékenysége minél kisebb erő-kifejtés mellett minél több eredmény eléréséhez vezessen”. De ennek az elvnek így megfogalmazva az összességre és az egyénre vonatkoztatva más és más tartalma lehet, aszerint, hogy a közszükségletek minél sikeresebb kielégítéséről, vagy az egyéni profit eléréséről van-e szó. Igaz ugyan, hogy a profit elérésének fontos eszköze, hogy az termeltesék, ami szükségesnek látszik és a termelésben bizonyos értelemben gazdaságosság érvényesüljön, de elvi szempontból egészen más az eszköz, mint a cél és a termék, *mint áru* betöltheti célját: a hasznothajtó eladatást egyik, vagy akár mindkét fenti tulajdonság nélkül is, ahogy ezt a szerző az autarchiás termelés, improduktív fegyverkezési iparosok stb. esetében meg is állapítja. E szempontkülönbség alapján rámutathatunk a köztünk lévő elvi ellentétekre: A termék árujellegének kihangsúlyozásával mi a tőkeviszonyra hívjuk fel a figyelmet, amivel szemben a szerző a bajok kútforrását erősen georgista gondolatmenettel csak a földmonopóliumban látja. Ez okozta, szerinte, hogy gazdasági liberalizmus, illetve szabad verseny soha sem létezett a szó komoly értelmében. Mi viszont úgy látjuk, hogy a szerző által egyáltalában nem említett tőke-monopólium — bármennyire hozzájárult is a technika fejlesztése révén egy bizonyos ideig a gazdaságosság elvének érvényesüléséhez — ma már jelentősebb gátja a fejlődésnek, mint a földmonopólium, mely az előbbinek csak egy része. Ennek a résznek különálló megszüntetése utópista elképzelés, a valóságban keresztülvihetetlen. Amit az autarchia, vámok, állami beavatkozás, közterhek és hitelélet elsorvadása fejezetekben mond a szerző, azzal nagyjában egyetértünk, a kibontakozás kérdését azonban lényegében másképpen látjuk.

Hajdu Jenő

munka társadalmi és művészeti beszámoló ● felelős szerkesztő: Kassák Lajos ●
felelős kiadó: Falus Ervin ● szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VI,
Bulcsu-u. 19. II 7. ● csehszlovákiában: Jelen Mihály, Bratislava, Prayova 8.
● minden közleményért a szerző felel ● egyes szám ára: 60 fill., kc. 3.—, lei 20 ● előfizetési
ár félévre 3 p., egész évre 6 p., kc. 18, illetve 36, lei 100, illetve 200 ●

Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. — Felelős vezető: Lombár L.